

Нотатки мандрівника

НІМЕЧЧИНА

1

Радянський потяг проти́нав морозне повітря. Лагідно хрумкаючи — мчав до кордону. Нещедра електрика вагону навіває сон. Приятелі попростягалися на наших вагонових добрячих ослонах і пілках. Ніби сплять.

Один, час від часу, поправляє пенсне та незручну валізу під головами; другий — автоматично крутить між пальцями хризантему. Всі мовчать. Але не сплять. Удають лише. Внутрішнє нервуються.

— Та! — пирхає носом і крутить головою приятель візаві, одгоняючи тютюновий дим запашних наших цигарок, що безупинно зменшують своє число в моїй коробочці під боком.

— Олесь! кинь палити свої смердючі цигарки! — врешті не витерпів той, що пирхкав носом. — Здурів, чи що? бач, які хмари напустив — дихати не можна... Невже всю дорогу будуть такі муки? Це - ж насильство над некурящим!..

— Чудак! Це - ж вагон для курящих. Не буду я палити, інші палять. Хіба від того легше буде?..

Приятель мовчки пирхає носом і підложеною під головою рукою ще нервовіше закрутив, мов флюгер, хризантемою.

Потяг лагідно хрумкає колесами. Тихо, спокійно.

2

В пакгаузі таможні здибалися всі закордонники. Ось четверо чоловіків і три жінки східнього типу, суворий німець, кілька радянських облич, кілька громадян їдуть до родичів гостювати до Риги.

І нас трое.

Уважно, чемно переводиться контроль річей... Політконтроль оглядає наше книжкове добро.

„Червоний шлях“ ... — „Красный путь“ — перекладає голосно. „Гарт“ — „Закал“ ...

Чемно усміхається.

— Можна.

Знову потяг рушає. На кордоні перевірка паспортів. Латвійська жандармерія, — перегляд річей, чомусь особливий інтерес до газет. Невже такий голод у них на пресу?.. Суперечки з латвійським офіцером службовця, що забув взяти охоронну грамоту.

За кілька верстов лишився новий світ. — Потяг вривався в старий світ, що одягнув новеньку англійську уніформу, блискучі гудзики й назвав себе латвійською республікою.

Станція Зілупе. Буфет з латвійським мутненьким кваском-пивом, лати замість карбованців, кіоски з літературою.

Чим тут живуть люди?

„Кіоск“.

— Прошу говорити по-російськи, — лагідно шамкотить баринька в старенькому бурнусі, — бо я така латишка, як і ви, — заявляє господарка кіоску, пані з колишніх людей.

„Народная Мысль“ — орган „ліберальної“ єврейської думки.

Шпальти цього ліберального органу „розважають своїх обездолених, колишніх людей“, що мріють повернутися до керування „измученою родиною“, тим, як бідолашний король Георг V повинен був скоротити свого циркульника, який що-раз на рік зачісував його для „параду“; розповідаючи про те, як колись „замучені графи кардинальської Франції жили в злиднях, давали останне на визволення від змовців на Кардинальський престол“, про те, як „завідатель комінтерном“ Стеклов заправляє „Великою Неділимую“. Брудні пасквілі цієї газетки, весь застарілий порох третьорядних бульварних публіцистів, перетираються на шпальтах дрібненькими нісенітницями, за відомостями „од власних кореспондентів“ (?) з Радянської Росії. Все це характеризує й саму країну, що дає притулок такому органу „ліберальної думки“.

Рига — столиця Латвії. На станції повно людей різних національностей, навіть персіян і індусів. Всі вони їдуть на Захід через Латвію.

Польща вбачає в кожному, хто хоче переїхати через неї, більшовика. Цим користуються латиші й литовці, маючи з переїжджих деякий матеріальний зиск.

3

Духота, тіснота. Дехто пропонує лишитися на добу в Ризі — подивитися „палац чорних“ — лицарську епоху. Це підтримує й носильщик — він радий до послуг, він матиме з цього заробіток і від пасажирів і від готелю, що правлять за добу постою в три рази дорожче, як в кращому готелі Москви.

Але що нам Рига? — Даєш Європу! Провінцію ми й у себе побачимо, а колонії ми зможемо дослідити характернішого типу далі на Захід... Перед нами ще Чехія...

Латвія таки добула десь комплекти вузькоколієвих вагончиків, розхитаних, порепаних, з гостиними щілинами для вітерцю...

Сідаємо в один з них і під прохолоду настирливого вітру, що гуляє всюди — „мчимося“ в напрямку Німеччини.

Наш сусід — німець, купець. Увесь час він уважно розглядає свій гандльбух, студіюючи класифікацію своїх вояжових крамів та їхню хемічно-технічну якість.

Нарешті забалакав: „Чому ви так веселі? Адже ви — росіяни? Певно тому, що вирвались з більшовицького раю?“

Ми пояснюємо: нам приємно, радісно почувати міць нашої радянської країни...

Німець кисло усміхається.

— М-да... — відповідає, — але-ж чим ваш край міцний? Ось наш (тоб-то Німеччина), — то інша справа! — І він показує нам білого металю марку.

У відповідь — приятель дзенькає коповиком щирого срібла з малюнком робітника, що б'є по ковадлу молотом...

Німець здивовано переглядає, дзенкає ним, морщить лоба. Кисло усміхається. Стає на диво говорливий, питає про торгівлю й т. и. В його словах чути, що він не задоволений гандлем в Латвії й Литві, що йому хочеться їхати з крамом до СРСР.

— Ну й чому-ж не їдете?

— Е, — пихкнув цигаркою. — Знаємо вашу свободу. Ваш неп скаже мені, як я зароблю: „А ну, лишень давай твої долари, давай твої червінці сюди“... і він зручним рухом прикащика погріб рукою в долоню зі столика порох, демонструючи, як у його будуть забирати долари... Ми сміялися з його наївності. Сміявся й він, обтрушуючи забруднені долоні.

За півдобі потяг протягнув нас через Латвію й Литву, що різніть від Латвії хіба тим, що тут носять блакитну французьку уніформу... і доніс до Німеччини.

Старий кордон Ейджунен.

Уважний німецький перегляд річей. З когось зідрали мито за десяток цигарок, з когось за фунт ковбаси... Взагалі, німці дуже уважні. Люблять точність... Раз не можна перевозити без мита цигарки й т. и., — плати й за 10 штук, коли забув їх взяти з валізи до кешені...

Воно дрібниця — а з дрібниць складається бюджет. Хіба-ж можна ображатися через це на німецьку „точність“? Що там колись з бюджета викинется сотні мільйонів „золотих“ марок рурським підприємцям або провокаторам — це-ж дурниця для держави!.. Головне, точність щоб була й зиск з усякої можливості.

Зате: „трах-трах-трах“ і потяг рушив на Берлін... Чистенькі мініатюрні вагончики з зіпсованими електричними лихтариками в купе — зціпили колодами сидячих пасажирів, замкнули в душних коморках сплячих (хто спальні мав) і — гайда.

Правда, що вночі при переїзді данцізького району (коридору) — польські жандарі охороняли спокій пасажирів та перевіряли міць замкнених дверей — то нічого. Це - ж робиться все для спокою.

4

Ранок показав пасажирам у вікна мирний ландшафт Дeyтшлянда. Смутні сірі хутірці, завмерлі містечка й їхні станції, прилизані нивки й гайки, рівненські рівчачки та ґрунтові шляхи. Сніг зник. Мокрою зеленню сумує земля.

Тут використано кожний шматочок, тут доглянуто кожен рівчак.

Та й диво - б було, коли - б цю мініатюрність при капіталістично - розвиненій промисловості не доглянули! Що - ж робити тоді?

А ну — попробуй у нас доглянути ці обшири шостої частини земної кулі — при мало розвиненій на обсяг території промисловості! А проте німці ще й тепер тягають людьми на станціях вози замість наших зручних платформок. Німці й тепер (як і вся Європа) мучать людей в своїх дитячо - мініатюрних вагонах...

Далеко їм до нас.

Одначе, ось уже й Берлін. Туман з димом розтинає на показ сірі, приліплені один до одного, околишні будинки, що почорніли від цих постійних хмар. Сумні сірі будинки виблискують через недоладні малі вікна електрикою (це вдень), і потяг — стоп. Прийшов точно на $\frac{3}{4}$ години пізніше розпису потягів. Нічого не зробиш: європейська точність... Не нам рівня.

5

Одноманітні 4 - 5 - поверхові будинки. На вулицях безупинно сновигають авто, трамваї, автобуси, гуркотить підземна залізниця. Здається, увесь Берлін їздить з одного району в другий, бо підземка, автобуси, трамваї, — все це переповнено. Куди вони їздять? Що вони роблять? Де добувають грошей?

Берлін... Центр великих технічних досягнень, центр торгівлі.

Він породжує силу - силенну різноманітних агентів, перекупців, вояжерів, акціонерів, компаній. Ці можливості дають навіть службовцю, що заощадив невеличку копійку, пустити її в рух, увійшовши негласно в компанію яких - будь „вільних“ приятелів.

Так складається той дрібний капітал по мізерних компаніях, що рухають торгівлю й різні видовища. Вся ця братва переповнює Берлін з його кафе, рестораціями й всіма видовищами та розпустою.

Гонитва за легкою розвагою цих паразитарних елементів утворила у Берліні, як і у всіх великих містах Німеччини, силу різноманітних кафе, кабаре, шантанів, нічних притонів.

Увесь Берлін оплутано театрами, як називають тут „Рев'ю“. Це щось подібне до американських мініатюр, лише з вищим смаком розпусти. Зміст цих Рев'ю всюди майже один, лише з різними відтінками „французького балету“, де неодмінно закінчується виходом

майже голої жінки, похабно - бульварний гумор - сатира, етюд сексуальності — еротики: променад модного убрання (в цьому конкуренція між всіма „Рев'ю“), а ще трошки мілітаристичного духу „салдатики-дівтора“. Навіть великий німецький театр (і ти, Бруте?) став на шлях цих Рев'ю.

Кафе, ресторації — з відповідною музикою, напоями й повіями різних станів. Все це, — не тайком! Все це узаконено, — все під захистом влади й доглядачів порядку буржуазної Німеччини.

Тут не говориться про робітництво, яке приникло в околицях, якому не до фешенебельної розпусти „вищих“ верств, яке безупинно несе тягар і кує по-між себе велике майбутнє.

6

Після того, як провчили готелі й дали зрозуміти, що воно таке німецька „точність“, „чемність“, „акуратність“ і т. и., швидко зорієнтувавшись — ви найшли собі „родной“ пансіон.

Правда, це клуб всіх „обездолених“ судьбами „родной страны“.

Тут можна здибати й найрисковитішого спекулянта валюти, і професора, і просто собі купця - болгарина та голандця - дільця, що має півквартала будинків у Берліні й чомусь тут живе; і переселенця до Америки, що чекає другий рік на візу, і службовця, і поета, що живе на проценти від внеску до банку.

Одним словом — інтернаціонал соціального стану й професій.

Привабливо й спокійно. Що часом у вашому замкненому сакво-яжі портфель випадково опиниться зі споду зверху та дивом буде одчинений, і з нього зникне план Берліна — то - ж дурниця: не треба було приходити додому невчасно, тоді - б було все як - слід і він - би був на місці й замкнений... а про план Берліна? — так він - же випадково зник: Ви - ж на другий день його знову там знайдете!

Проте, не треба турбуватися за їжу й т. и.: господарка — така прихильниця взагалі до людей літератури, взяла з нас дуже дешево (принаймні, так кажуть), і, знаючи звичку (не німецьку) завше являтися додому не тоді, коли це звичаями положено, — швидко замовила для нас ключі од всіх запорів, що так чотириохкратно замикаються в Німеччині.

Одним словом — „дешевле, краще, чем везде“.

От неприємно лише робітникам (служкам) готелю. Вони не мають спочинку. Працюють сім днів на тиждень круглий рік, при роботі на добу по 16-18 (мінімум 14 — 15). Вони платні не дістають, а скільки буде ласка постояльця дати за послуги, ніякої тобі профосвіти, освіти, охорони праці й т. и. заходів і турбот.

7

Всюди на вулицях, в їдальнях, пиварнях, кафе, рестораціях, театрах — сила жінок. Не дивно, що їх сила, а те, що розважливо вони гають час. Чемні, навіть не нафарбовані — дивно. Невже - ж тут так багато ледащ, що животіють на засоби своїх чоловіків й тиняються від нудьги всюди, де лише людська нога ступить?

То так спочатку. В дійсності це не ледаща,— це теж перекупки, комісіонерки, та торговки — але власним тілом... Повіі.

„Чесні“ жінки своїх чоловіків — ото, бач, в проходці з собаками на ремінцях — то їхня розвага в час відсутности „супругів“.

Чому така сила протитуції?

Умови буржуазного ладу, що творять паразитів і безробіття, зроджують, з одного боку, величезну касту згнилих розпусників, з другого — дають простір до проституції, до шукання заробітку власним тілом.

Весь цей гнійник, що в спекуляції, розпусті й керуванні животіє на тілі трудящої Німеччини, викрив і викриває своїм талановитим пензлем великий німецький художник, комуніст Георг Грос.

В своїх малюнках, які може й є незрозумілі для деякого, хто не знає німецьких обставин — Грос, Шліхтер і ціла генерація молодших художників, малярів в образотворчості малюнку-штриху, викривають все паскудство буржуазного ладу й його побуту.

Тому не дивно, що уряд завів нові параграфи закону про малярів. Він садить їх до тюрми, штрафує на десятки тисяч марок, конфіскує малюнки, через поліцію завів контроль над тим, що вони малюють, і силою різних махінацій намагається задушити їхню творчість.

Однак цей герць по-між урядом і цими малярами не спиняє їхньої роботи. Вони в творчості своїй ще запальніше, мов у дзеркалі, відбивають класові взаємини, що існують в Німеччині, допомагаючи робітництву викривати перед трудящими масами весь той глум, паскудство, насильство й комедійне керівниче животіння, що провадять гнобителі та їхні льокаї — соціал-зрадники.

Цей бік творчости Німеччини затьмарює своєю величністю малярство дожовтневої Росії та сучасної Європи разом.

8

„Нашу техніку й художність творів і буржуазія визнає за найдосконалішу серед сучасної Європи. Однак нам не можна попасти ні до музеїв, ні до виставок, що влаштовують відповідні урядові органи. Зате ми серед робітництва маємо аудиторію. Я особисто не вибираюся з конфіскації і штрафів за „образу нації“, „парламенту“, за антимораль і т. и. Але це роботи не спиняє. Нас любить робітництво, для його живемо. Ми навіть не чіпаємо уряду і всього того згнилого „народу“ — перекупців, спекулянтів і фабрикантів, що його тримає сучасне урядування, що й котиться до монархії. Ми тільки влучно їх змальовуємо для робітничих мас та ті умовини, що серед них живе робітництво. Отже кожен може бачити це навкруги. Чому не можна передавати це в малюнкові?“.

Тов. Грос усміхнувся.

— Ось маєте, — лагідно провадив він далі: — раз, два, три альбоми, дев'ять, десять, сорок малюнків, конфіскованих урядом.

— Однак, хіба цим спиниш хід подій, що насуваються знову й що їх пощастило їм здушити протягом цих сіми років?

— Вже сьома година, треба поспішати на демонстрацію. Сьогодні-ж робітництво зустрічає Мюгзама.

Ми теж поспішали. Ще по шклянці чаю з тонкого фарфору чашечок, зроблених руками робітників порцелянових підприємств,— і гайда.

Євген хекає й одкашлюється, одкладаючи на бік альбом.

Валер'ян чихає носом і нервово одкидає вилами пальців волосся на голові, що пасмами лізе з лоба, подивитися малюнок на столі перед ним.

А Павло, тендітно, пальчиками поправляє пенсне, що чомусь в час розмови зсовується з носа.

Чудасія! все нервується.

9

Площу вже запруджено людом.

Автомобіль і трамвай чи автобус, ані тклись. — Нікуди.

Звислі зі струнких стовбурів блакитні пузирі промінням електрики запалили все; тисячі робітничих голів, що над ними маячать червоні прапори, виблискуючи золотими зірками, серпами й молотами. Сотні поліціянських лакерованих касок кінної жандармерії, щітки блискучих штиків пішої сторожі.

Мов у вулику — шум...

— Геть кровопивців. Амнестію сімом тисячам! Хай живе Радянська Німеччина.

Перелякані обивателі, що випадково спинилися на панелі, нервово, незвично для німців кидають очима праворуч, ліворуч, назад. Але всюди — кремезні стіни сірих, змарнілих облич робітників і робітниць, очі яких блищать ненавистю, відвагою, зважливістю.

— Ми молодая гвардія робітників, селян! — несеться з протилежної вулиці. Тисячі юнацьких голосів.

— Чого-б ото я перся дивитися на якогось там випущеного арештанта? — кидає в повітря сонна, обрзекла пика одгодованого черева.

— Що? Чого? Ах ти-ж паскудо, спекулянтське стерво, мерзота! Ти, грім твій матері, подлюка, оце вийшов у проходку після розпутнього дня ще й мермекаєш?

І пішло й пішло. Обличчя робітниць пашисть ненавистю. Кулаки робітника її сусіда стискаються й він сунеться до панелі, до переляканого черева.

Грім інтернаціоналу розтинає площу...

— „Хай живе робітнича революція!“

Гам змішується в погрозливий шум прибоїв моря...

На авто повагом їдуть товариші:

Капелюхи - кепі замаячили в тисячах кістлявих рук над головами.

— „Ми молодая гвардія селян, робітників!“

Вигукує загін юнацьких голосів в такт маршу своїх шеревів.

За часи революційного буяння в Німеччині літературні творці захоплено ставали на бік робітничого (комуністичного) руху. Однак коли німецьким капіталістам пощастило здушити революцію — вся ця братія відійшла в табір соціал-угодівців, а де-хто покотився й далі до німецьких націоналістів.

Капіталістичні бутер-броди, соціал-угодівські теки й різні привілеї, що мала буржуазія, притягнули до себе й „революційних“ літераторів. Пануюча класа — буржуазія тепер має з них своїх ідеологів.

Тут яскраво виявилася хитка психологія міщанина інтелігента, що хотів погратися трошечки в пролетарську революцію, а потім раптом захитався й перекинувсь до буржуазії.

Цього вимагала буржуазія й від інших творців.

— Ми хочемо творця слова — Мюгзама, але без червоної голови — писала одна націоналістична газета в зв'язку зі звільненням Мюгзама.

Таким чином в той час, як революційне мистецтво-малярство йде наперед, революційна література пішла назад. Толери пішли праворуч і серед лівих лав лишилося кілька на всю Німеччину витриманих борців — Бехер, Юнк.

Німеччина творча зрадила революції й лишила пролетаріят майже без мистецтва боротьби за долю пригноблених.

Німеччина хвалилася своєю радіо-виставкою. Дійсно, вона варта того.

Величезний дерев'яний павільйон з балконом другого поверху, набитий тисячами людей. Невеличкі кіоски тягнуться в кілька шерех з кінця в кінець. В кожному з них — виставлено яка-будь частка, чи цілі приладдя, машини різних вжитків радіо. Пароходів, аеропланів, аеростатові, цепелінові каюти — з радіо, копія радіо-каюти цепеліна, якого Америка подарувала собі по версальській угоді і який того року полетів до Сполучених Штатів, що не можуть ще й досі дати собі ради: що з ним робити?

Різноманітніші частини та всякі винаходи й удосконалення радіо. Ось тобі кіоск механічних і технічних приладь, там конструктивні моделі новітніх башт, антен; ось збоку приліпився маленький кіоск з радіо-пляшками. Весь апарат коштує 2 — 5 марок. Він міститься на звичайній пляшці. Зайшов до крамниці, спитав пляшку „вина з радіо“, випив Солодке, і ти маєш — пляшку з прихтованим апаратом.

Правда, тобі треба буде побачити в другому кіоску ще наушники, а далі штепсель, а там хатню антену, щоб знати, як все це прилаштувати... бо кожен вигадав якусь частину, без якої часом з пляшки не почувеш нічого, а господар пляшки чи продавець її — повинен купити у винахідника друге відповідне приладдя...

Але гримнула музика... З прихтованих на горі двох різнобічних рупорів — лунає симфонія Вагнеровського „Лоенгріна“. То пустили

через рупор радіо музику... Одночасно й на вулиці з прирхтованих на даху цього величезного дерев'яного ательє рупорів — на кілька вулиць навкруги гримить музика в дрібніших згукових деталях...

Коли хочеш зайти в кабінку радіо-концертів (яких розплодилося скрізь по Німеччині), візьми каталог, надінь навушники, включись в любий №, що тобі хочеться слухати. Навіть до театру не треба. Або поставив собі в дитячій кімнаті радіо-рупор — і дівтора, лежучи в ліжкові, засипатиме під приємне оповідання казок, що там десь хтось старечим голосом розповідає в певний час для сотень тисяч діток.

Наш провідир, член комуністичної партії Німеччини, сам був механик радіографії, працював все життя з хлопчика на механічних заводах, де залишив свій слух. Це, а також його активність як комуніста, що в свій час відмовився йти на імперіялістичну війну — не сприяють можливості до праці „вільного найму“. Тому він почав майструвати сам. За останні роки він удосконалював радіо... Врешті він винайшов, — як можна вживати радіо, як механічно-технічну силу з перадачею й захопленням радіохвиль. Він вигадав апарат, що може без вжитку спеціальних машин одночасно бути в пригоді як радіо-апарат для слуху, депешування, музики й як механічної машини грамофону. Чотири моменти вжитку радіо. Цей невеличкий апарат коштує на наші гроші 20 червінців.

Він одержав патент. В компанії з другим своїм товаришем — одкрив майстерню й тепер виготовляє ці апарати для торгових підприємств. Він з К-о теж мав на виставці свій павільйон. Правда, його павільйон і мав всього, що апарат на столику...

— Ну, а як ваше підприємство, ваша К-о чи не перешкоджає вашим партійним переконанням і роботі... бо якось дивно: винаходець, підприємець, так-би мовити акціонер (К-о) — і разом член компартії...

— Нічого. Не забудьте, що ми фабрики не маємо, а самі вкількох працюємо й заробіток ділимо по-між себе, заробляємо ніби від „хазяїна“. А коли й буде настільки грошей, що будемо поширювати підприємство до фабрики — то щож? — вона буде комуністична фабрика... Це буде добре... Все одно нам колись треба буде будувати свої фабрики... Різниця лише буде та, коли візьмемо владу, а ми її таки візьмемо... то свою фабрику не доведеться націоналізувати — вона вже буде сама собою націоналізована... Чи може боїтеся, що це схибить мене з комуністичного шляху?.. Ого! — він весело усмінувся й потер руки.

— Я вже 20 років комуніст, не соціаліст, а комуніст. І хоч не був на війні, а володіти рушницею добре вмю... Та й радіо в тім часі не пошкодить...

Візьмемо! Хай хоч як крутиться буржуазія... а візьмемо!

Якось дивно було слухати таке від „фабриканта“...

Прокидався син сенатора, верховного прокурора одної республіки Німеччини, комуніст, поет, літератор, що активно бореться з „татом“, і перманентно пересиджує в тюрмі... Згадуться професура — люди науки, що теж ділять разом долю революціонерів робітничої класи в умовах жорстокого поліцейського режиму монархо-буржуазно-„соціалістичного“ уряду.

— Такі умови країни розвиненого капіталізму, досконалої техніки й великої промисловости. Вони утворюють таку диференціацію різних верств громадянства — яка мимохіть тягне, або, туди або сюди. І розумніші, чесніші з них ідуть в робітничі комуністичні лави.

12

Раз з радянської країни — значить більшовик. Раз більшовик — значить червона пошесть. Раз пошесть — значить на фабрику капіталіста попасти зась: слуги капіталу вхід забороняють... Знаємо, що ви там будете робити. Знаємо, що тут не оглядом пахне й т. и. і т. и.

Соціал-демократи, що стоять на чолі кооперативного товариства великого споживчого підприємства — трохи вагалися... Потім стало соромно. Подумали, не сказали: „так соромно - ж буде одмовити“ — подумують, що ми боїмося комунізму... Адже - ж ми теж прагнемо до нього. Але зиркнули до контори, чи нема кого з охранки з заготовленим наказом не пускати. Ні, не було.

Тільки швиденько, швиденько. І чорняві вусики а la Wilgelm, з вертлявими рухами фармазонщика, виявляючи чемність — повели...

Фабрика годує що - дня хлібом і іншими споживчими виробами півмільйона берлінського населення. Правда, білий хліб, бісквіти, цукерки, вино, мінеральні води, сир, масло — не вживають робітники, навіть ті, що на фабриці — зате „населення“ Берліну годується...

Механізовано, машинізовано чудово, навіть один робітник на авто - вагонетці перевозить що - години до склепів і звідти до фабричних цехів до 15.000 кіло різного продукту... Добре мусить робити...

Зате кваліфікований робітник дістає 80 — 100 марок місячно, звичайно 45 — 60.

Робота 9 — 10 годин.

— От тільки життя трохи дорогувате: квартира (без світла, опалу) мінімум 13 — 18 марок за містом, переїзд забирає до 10 марок, обід 30 марок, так що на вечерю й сніданок, хоча - б на картоплю, та на світло, паливо, одержу і т. и., не вистачає, а хто має родину, зовсім кепсько, нема, хоч тут що... Тяжкувато! та й на випадок хвороби чи що. Тоді просто заріз. Безробітному краще, — той, принаймні, має всі підстави десь кинутися сторч головою в канал чи ще яким способом позбавитись цих мук, а робочому, хто має „щастя“ робити, гірше: — і роби до нестями і все - ж голодний, холодний, а дивлючись на родину, що пухне, або йде на шлях повій, просто жах бере...

— Ох! ні таки, що не кажіть, а безробітним краще... А тут, як на гріх, що - дня куди не кинь, пики з трьохповерховими шиями, мов у бугая, ресторанчики з ними, театри, по вулицях скрізь все вони... ну просто диво з чого вони живуть... їм не до каналу...

— Так це - ж кооперативна фабрика, соціалісти керують нею... — Чому - ж вони того... Так погано коло вас ходять...

— А грім його з блискавкою забий. Кажуть, що іншим ще гірше. От кажуть, знаєш, що в Берліні завше до 70.000 безробітних... Тим ще гірше... Будь задоволений з цього, коли не хочеш серед їхніх лав опинитися...

Машиніст боязко спинив машину, тяжко зігнувшись, подумав щось, кивнув головою у бік сусіда, що мовчазно усміхався й безперестанку шарудів рогачиком в кав'ярняному заслоні — й стиха промовив:

— Той те-ж каже... — і не договорив. Сусід на момент одхилився од свого заслону, лягнув по спині машиніста — весело промовив:

— Ничефо! — й додав по-німецьки до нього: — ти брат тільки з нами тримайся... всі ці бугаї до чорта полетять.

— Капуста! — ніби рекомендуючи приятеля додав він нам, мотнувши головою у бік машиніста й кивнувши нам вітання, взявся знову за свій рогачик...

Переходячи без денного світла контору, освітлену електрикою, у вічі кинулися десяток голів і їхні зігнуті спина над величезними столами, запруженими статистичними картками, книгами... Деякі мовчазно підвелися, зиркнули сонними, виснаженими безсмысленими очима й знову похилилися до роботи...

Ці теж працювали. Чи вони думали взагалі. Тяжко сказати. Але що вони не хотіли опинитися в шерегах армії безробітних, це — ясно.

Особливо ота дівчина з червоно жовтим прядивом волосся й смугами під очима. Вона, напевне, не здає позиції перед страшною бідую, а її шовковий контуш каже, що вона вміє боротися за життя й знає не одно „кафе“, не один готель, не одну вулицю осяяну яскравою електрикою ночі...

То теж боротьба...

Довійськовий німецький капіталізм так переріс, що вилазив вже з своїх державних меж. Він не міг задовольнитися своїми колоніями і гадюкою увиваючись навкруги колоній, що належали до інших держав, пролазив в країни з малорозвиненою промисловістю. Там він спіткався з гадюками капіталізму інших імперіалістичних країн. Ці спрути намагалися розміститися на просторах тих територій. Одначе вони завважали один одному створити кубельце. Кожен хотів мати вільне сідало. Гадюче сичання один на одного врешті закінчилося тим, що ці змії сплелися в запеклому герцю смертельної боротьби. Вибухла війна. В герць, могутній капіталізм втягнув, примусив — своїх підданців, захопивши разом у це коло й ті народи, серед яких пішла запекла бійка, цих чужоземних капіталістичних спрутів.

І цілий майже світ закрутився в танкові смертельного бою.

Подолали спрути інших держав, і німецький капіталістичний звір тепер одпочиває, притиснутий на власній території. Тепер він мусить ссати кров для свого животія й нової міци з своїх підданців-трудящих мас, силою яких в свій час намагався здолати інших спрутів. Відпочиває й ссе кров з свого робітника. Робітнича класа Німеччини, за прикладом колишньої Росії, а тепер СРСР, намагалася вислизнути з об'ємів цього спрута. На допомогу своєму вчорашньому ворогові — німецькому спрутові — кинулися інші чужоземні спрути — й не дали робітництву подолати, втопивши борців за долю трудящих в морі крові.

— Найкращі ватажки робітничої класи лежать мертві тілом на кладовищі Берліну.

Низенькі зелені могилки щільно притислись одна біля одної, як у свій час в борні щільною лавою йшли на бій і ті, кого хоронять вони під собою.

Карл Лібкнехт, Роза Люксембург—в середині, рядом і збоку та в дальших шерегах могилок—ще трицять шість ватажків-борців великого повстання за комунізм.

Низенька дротяна горожа навколо, постійні живі квіти на могилах...

Ця приступна скромна фортеця хоронить відважних борців за диктатуру пролетаріату.

Це центр постійних думок робітничої Німеччини. Він нагадує їй, як треба не жалкувати життям за велике майбутнє, за робітництво... особливо тоді, коли вирішається його доля.

І робітнича класа Німеччини це добре розуміє.

14

Карл Лібкнехт був не лише великий революціонер-політик і стратег робітничої класи: це була універсальна людина, марксист, історик і знавець мистецтва майже всіх культур. Він вивчав їх, накидаючи шерег критичних заміток; він слідував за всіма літературами, намагаючись читати їх в оригіналах. Він вивчав мови й зі словниками здолав труднощі філософічно-літературні. В одному листі до сина, що ще не увійшов в друковані збірки, К. Лібкнехт пише йому про одну зі стародавніх книжок, яку він радить, на запит сина, прочитати, даючи оснівну критичну оцінку їй, з якою треба підходити при її читанні.

Велику залу обставлено зо всіх боків шафами, наповнено книжками не лише всіх соціально-економічних та філософічних наук, а й світової художньої літератури.

Немає їхнього господаря...

В покоях Лібкнехта тихо й вдень і вночі,—дружина його, донька й мати, постійні володарі господи, рідко дарують себе усмішкою. Якесь приголомшена горда тиша панує тут. І часті гості теж мимохить переймаються цим оточенням смутної пошани. Тихо... Якось болісно.

Багато матеріалів розібрано й зложено дружиною К. Лібкнехта, Софією Лібкнехт, велика сила матеріалів ще не розібрано, не зредатовано... Багато часу треба, щоб привести їх до друку.

Карл Лібкнехт більшість матеріалів накидав на малесеньких-малесеньких папірцях дрібним-дрібним письмом (особливо його замітки). Треба багато часу, щоб їх підібрати, приготувати до друку, над чим безперестанку й працює Софія Лібкнехт. Час на це вона уриває по-між службою й родинними турботами. Праця в представництві СРСР забирає багато часу. А дома—стара мати й донька Лібкнехта...

Великий смуток опанував чолами цих трьох жіночих істот, повних любови, доброти й ласки...

Далекі від обивательського животіння „нормального“ громадянина, завше одні, бо звиклі до арештів Карла Лібкнехта й, нарешті, покинуті ним,— сумні — й лише певні в великій справі свого дорогого, тіло якого лежить там на кладовищі, а справа якого живе серед мільйонів трудящих Німеччини й світу.

15

Коли світ почав палати пожежою комунізму, коли за справу диктатури клали своїм життям ватажки німецького пролетаріату — й творці культури, літератори, маляри не встояли проти такої величності. Вир захопив і вражливіших з них. Толер, Гозен Клевер, Леонард Фрак, Штейнгейн, Голегер, Бехер і ин.; художники Грос, Шліхтер; артисти й режисери Вангетайм, Песпотор й инші,— всі пішли з робітничою класою. Буржуазія переборола...

Капіталістична гіена за допомогою соціал-льокаїв — в крові втопила революцію. І коли художники й творці театру щільніше стали в шерехи робітничої справи — літературні сили, мистецькі творці зрадили пролетаріатові. Хитка інтелігенція, мерці слова, здалися на принаду буржуазії. Штейнгейн опинився у соціал-зрадників, Гозен Клевер пошився у пацифісти, Голегер покотився в монархічний табір, Толер пішов на все — лише — б услужити новій капіталістичного захисту владі...

На боці пролетаріату лишився лише Йоган Бехер та революційним шляхом пішли Франц Юнг, Леонард Фрак, Гермелія Цюр Мюллен, — от і вся літературна рать робітничої Революційної Німеччини.

Йоган Бехер — син верховного прокурора одної з республік, що складають сучасне німецьке царство, царство монархо-буржуазії.

В той час, коли батько садить в тюрмі, сотні, тисячі революційного робітництва, вигадає провокації, інсинуації на комуністів, — його син Йоган, що відмовився від такого батька, живучи в злиденніших умовах, провадить безперестанну боротьбу з капіталістичним ладом, гнобителями трудящих мас, ворогами комунізму, з батьком, з тими, кому він служить... Це не лише поет-комуніст, що своїми революційними маршами, прокламаціями безперестанку бадьорить робітництво, кличе до бою: він є організатор нового кадру революційних письменників-комуністів з шереху пролетаріату, їхній партійний робітник-організатор.

Тому нема часу творити їм нове мистецтво, не тому, що буржуазні видавці його не друкують, а уряд утворює безперервні судові процеси на його твори й оголошення їх, — а тому, що поліцейський чобіт буржуазної Німеччини вимагає від робітництва ще щільнішого зміцнення своїх шерехів організованості й вивчення тих соціально-наукових истин, що потрібні пролетаріатові в боротьбі. А це в першу чергу торкається Йоганів Бехерів...

16

Німеччина. „Deutschland“. Німецький край, Німецьке царство. Навіть не республіка.

Не диво, що уряд соціал-зрадників так щільно зберігає імена великої Кайзеровської Німеччини з нахабним „Deutschland, Deutschland über alles“¹⁾—Кайзерплац²⁾, Фрідріхштрассе³⁾, Гогенцолерндам⁴⁾ та інші пам'ятки вокзалів, шкіл, установ, освіти, музеїв і т. и. імен тих гнобителів, з якими навіть боролася буржуазія й від яких так запально відхрищуються соціал-зрадники. Не диво! Соціал-зрадникам перепало від гнобителів. Вони чесні перед ними. „Хто старий хліб-сіль забуває“... І вони не забувають. Хоч соціал-зрадники разом з капіталістами й гнітять безперестанку в тюрмах 7.000 робітників-революціонерів, хоч вони всякими засобами намагаються душити робітництво, в морях крові втопити всякій його опір капіталістам,—зате вони неврально до гнобителів капіталістів, буржуазії і взагалі всяких там монархістів... Організований фашизм з широкою пропагандою, акціями путчів за Гогенцолернів, демонстрації, святкування царських днів, друкування навіть в своїй пресі цієї пропаганди, допомога капіталістам із скарбниці держави на розвиток їх прибутків і безмежної експлоатації робітництва,—все це прикривається невральною, а в салонах летиться в пельки шампань за їх здоров'я.

Тому хіба дивно, що преса буржуазії так захльобується, щоби як-наймистецьки підкреслити про іменини Вільгельма, про огляд кронпринцем шпиталю, про візит Врангеля й т. и. й т. и.

Німеччина Гогенцолерна під маркою кайзера на монеті й урядом монархо-буржуазії з соціал-зрадниками — живе!..

Вона наповняє кафе, бари, ресторації, ночні притони жіночої й гомосексуальної розпусти... Вона перетворила театри на рев'ю, як першу вечірню ступінь еротичного роздратовання звироднілої буржуазії, де голе жіноче тіло відіграє першу роллю; вона удосконалила німецьку техніку в кіно руками робітників для демонстрації тупих, сантиментально-обивательських або неврально-сатиричних фільм... Вона заражає пранцями повітря, що просякає майже до людських покоїв. Вона гниє.

17

Доки через третю особу не загітували одного капіталіста прокатчика кіно-фільм,—попасти на фабрику не вдавалось.

Він уявляє, що має справу з кіно-підприємцями. Ну, й уявляй! Нам від того не буде душно. Правда, на дворі цілий час стоїть година пізнього теплого літа (це в лютому).

Розповідає про те, що Німеччина не задовольняє себе кіно-фільмами, йому хочеться мати справу з СРСР. Як-же — сенсація! Збори! Гешефт матиме. Шкодує, що мало може продати в СРСР. „Не беруть чомусь“,—кажуть, не годяться. А чим вони не годяться, коли найкращі в світі артисти грають, чудова фотографія, шедевр умілости, 200—300.000 доларів одна постановка?

1) „Германія скрізь і всюди, вище за всіх і вся“.

2) Майдан царя.

3) Вулиця Фрідріха Великого.

4) Вулиця-наши Гогенцолернів (царської фамілії).

Кажуть, нема змісту... Та скільки там експресії, гри, кохання, убивств, королівна від придворного має сина,—навіть революційна!— Син стає революціонер, рятує матір... стає король...

Капіталіст—здвигує плечима... Це з наївних—зазначаємо, навіть „добряк“, бере квитки на „untergrund“¹⁾ й не хоче, щоби повернули йому 70 пфенігів... Це зовсім не по-німецьки.

Що за чудасія?..

Чічероне тихо пояснює: „він не німець. Російський єврей. Лише живе тут з 1914 року“... Ще часто бувають „просвітлення“ у них...

А в буфеті кіно-фабрики платив кожен з нас; не хтів навіть, щоби за нього було заплачено за пиво, сандвіч—20 пфенігів.

Вийшов і поклав 20 пфенігів...

Правильно!

Точність, акуратність, розрахунок. Увійшов у ролю.

На фабриці в однім краю будували льодову гору. По інших кінцях проваджено фотографування. Артисти—знаменитості кіно—Німеччини, Швеції, Голандії...

Підвели знаменитість Росії, зірка екрану—центральна фігура літньої у нас демонстрації фільм „Доч Рафке“...

Товста тварина ігуменші монастиря... Але приємно усміхається... Часто зітхає...

— Я так звикла тут... Ніколи, ніколи не вернусь, хоч серцем от вас побачила й хоч ви хто, й зна хто—а я рада... Я-ж не політична, я люблю театр і кіно. Мое життя їм... але як згадаю... За що? за що одібрали у нас театри (ми з чоловіком орендували в Петербурзі, Києві, Одесі) і лишили нас старцями... Добре, що в нас було за кордоном... Та й заробляємо—тут у театрі... правда, працюємо від ранку до пізньої ночі... Ах, так втомилася... Я вже кажу чоловікові: ну, для чого ото ми зберігаємо... А проте тягне... Якась звичка, та й хіба одмовишся, коли платять за вихід готівкою...

Гримоване мертво обличчя не рухається, лише очі бігають, як у телиці, і зітхає...

Її кличуть „на перший план“. Іде зйомка фільму „Краса розкошу“. Воскотер безперестанку тре естраду зйомки. Сотні „юпітерів“ з сотнями тисяч свічок сліплять кут ательє... Розкішні убрання артистів, артисток, бутафорії приковують очі.

Для чого то все? На чорта воно?

Чудова техніка для творення такої мізерії.

Гора вже готова!—зараз в ній буде тонути й спасатися один з джентельменів „розкошу“.

А збоку, мов курчата од шуліки, притислися біляві пажі статистики.

Один зріст, смутні обличчя, позір на зйомку... Вони й тому раді,—що за 12 годинну позировку—гру пажів дістануть по 2 марки... Адже вони будуть фігурувати на фільмі... Адже може яка з них прийдеться до вигоди режисеру, директору, або врешті якій знаменитості, і вона теж може стати знаменитістю... Вони добре відчувають, що в їх умовах все залежить од випадку... Мало таких

¹⁾ Підземна залізниця.

було... мало таких є... Що там багато подруг після лікарні пішли на вулицю... Ну, так що-ж: всім доводиться перебиватися з голоду ніхто не гарантований за себе...

Гарна техніка, чудова машинерія, освітлення, апарати...

І все.

Більш нічого...

— Хто-ж ставить фільму, директор?

— N—манер і ще двоє, в компанію...

— А режисер хто?

— Він-же N—манер

— А сценарій чий?

— А там один його приятель, родич—разом з ним написали...

— А чому не видно, по чому грають?

— А для чого? Він на пам'ять знає... Артистам розказано... та їм хіба треба, у них так виходить... Наловчилися... Це не трудно запам'ятати... Це-ж всі вже досвідчені... Знаменитості...

— А скільки знімають метрів?

— Фільми буде дві тисячі. Знімають тисяч шість-сім... потім комбінують.

— М... да.

„Точка“. „А сосни гудуть, гудуть... Гей ви, сосни мої“... буржуйський край, буржуазне мистецтво...

Величезний парк Тір-Гартен... сумує в задумі мряки... Гіпсові статуї вчених манахів, кайзерів, королів, лицарів—мертвим кладовищем дивляться на широке асфальтове шосе. І монументи ці тупі, без риски краси.

— Чого вони тут виставлені, немов зразки підприємця похоронного бюро?

— Тут відбита вся історія Німеччини з її „великими“ людьми. Кайзеровської академії шедевр, оздоби Берліну.

— Нічого собі кладовище.

Сутеніє.

По алейкам парку, обтятим низенькою загородою з написами:

„Переступати через загородку, ходять по траві не можна“.— Майже ні душі.

Он лише плентається дві зігнуті постаті в „одживших свій час“ „котьолках“...

Але ліворуч парку якесь мовчазне шарудіння—гам.

Купка людей щось немилосердно молотить кулаками й ногами.

Ні галасу, ні крику.

Що за чудасія? Така бадьора розвага, як лупцювати один одного й без бадьорих вигуків?..

Момент—і кілька поліцейських полетіли по алеї, на ходу висмикуючи свої палиці.

Їх лаковані гусарські каски полискує електрика, що поренула з лихтарів вулиці.

Ще момент і поліцейські вже торощать палицями в натовпі, а за хвильку двоє з них брязнуло об землю... Видно й їх не минули кулаки бойців.

Засюрчали свистки й купа кинулася в розтіч...

Поліцейські вже встигли підвестися і гончаками за втікачами...

Але що за диво: по парку — ні душі.

Лише по алеях зигзагами — мчать по двоє, троє якісь люди, а за ними слідом поліцейські.

Ось двоє цивільних мчить у цьому напрямку й мов гончі крутунули в зигзагу алеї, що покружляла праворуч. „Лише п'ята молодять повітря. — Крутонули в ліву алею, в праву, просто, назад... А за ними також зигзагами по алеї в ліву алею, в праву, просто, назад, знову праворуч — по алеї мчались за кілька кроків од утікачів двоє поліцейських... Ось двоє цивільних мотнулися десь там в сутіні парку ліворуч і зникли в темряві...

За кілька хвилин, витираючи хустками лоба, поверталися двоє поліцейських...

— Чому вони ті й поліцейські бігали по алеях... хіба не краще тікати чи ловити навпростець... І швидче й ближче тікати чи ловити...

— Чудасія... Хіба ви забули, що на городчику є написи: „Переступати й ходити по-за городчиком не можна“.

Тим і иншим певне й у голову не прийшло, що можна дремнуть через городчики...

— Нічого не вдієш. Раз заборонено — не можна. Це, брат, ще з молоком матери кожен сприйняв...

— Невже так буде... коли революція настане?..

— Та де там...

— А то мені розповідали анекдот... — Приятель якось особливо зиркнув на мене, і я змовк...

Я зрозумів його й не хотів ображати.

В Німеччині існує легальна й комуністична партія — авангард робітничої класи Німеччини. Легальність ця полягає в тому, що уряд через свою поліцію щодня заарештовує провідників її. Головна метода правителів є різноманітні провокації (на які не шкодують грошей), упорядкування фашистських путчів в робітничих кварталах, на робітничих мітингах та в комуністичних книгарнях, після чого винні бувають неодмінно ті, кого раніш намітила поліція ізолювати. Чи шляхом різних „визнань“ своєї вини „комуністів“ в особах шпиків, чи шляхом інсинуацій різних мнимих змов, замахів на державних осіб, фабрикацією „документів“ і т. и. Для цього напевне щодня в штабі поліції спеціально сидить „комісія“ для щоденних розробок нових „випадків злочинств“. Коли лише згадати напад на торгпредство ССРР, справу „ЧК“ — Гамбургську історію — можна бачити, до чого доходять вигадки й заходи поліції. Тому не дивно, що немає ні одного тижня, щоби по цілій Німеччині не було якогось

процесу проти комуністів. Не дивно отже, що в тюрмах Німеччини перманентно сидить 7.000 душ робочих ізольованих такими способами.

„Демократичний“ уряд звичайно всіх комуністів засадив до тюрми, але в такому випадку не вистачало-б там місць, а також і судів, бо-ж „цивілізована“ Німеччина хоче показати світові, що вона не Польща, де без суду садять тисячі... В ній всі судяться. Тому в першу чергу — ватажки й т. и. більш-менш активніші елементи робітничого авангарду.

А знає хто, що значить бути за активного в Німеччині? Активного в тій країні, що наслідують урядування, яке утворило психологію обивателя, атрофувавши всякий протест, всяке думання?

Не смій думати так, як ти хочеш, а тому — протестувати.

За тебе думає уряд, а ти думай і роби так, як дав тон уряд, як він вимагає через оті німі написи — не займай, ходити не можна, мушиш платити податок, стільки-то робити, тоді їсти, тоді спати. Одним словом на все уряд зробив припис.

А тут на тобі — якісь такі гольтіпаки в заялзених блузах щось по-своєму думають та мають ще намір виявляти протест.

Наслідувачі кайзеровського виховання й приписів щиро й неухильно продовжують те.

А що легальність — то ерунда. Вона дає більш можливости виявляти уряду, хто що думає, як думає й т. и.

Не диво, отже, що при таких легальнім становищі збори організації „легальної“ партії одбуваються таємно кожен раз, а то й за вечір два рази з перемандрівкою з одного місця (відкритого шпиками) в друге. Тому не дивно, що для того, щоби літератору Х. перебалакати про літературні справи з поетом Ф. чи випити кави, — треба тихцем, задвірками впорядкувати рандеву, або де на куховарні, або у третьої не втраляної особи... бо-ж хіба приємність при легальнім становищі, коли ти належиш до КПГ, а за тобою ходять назирці, сидіти у себе з приятелем і кожну мить відчувати, що ось насуне поліція й під виглядом „шукання злодія“, що, мовляв, здається сюди втік — почнуть трус, огляд кешень і т. и.

Правда, не диво безпереривні процеси по цілій Німеччині? Правда, не диво, що вчора спекли поету Х. і художнику У. по три діла — першому за те, що колись десь виголосив заклик до повалення президента, збройного повстання та вихвалення ворога, з яким Німеччина була в процесі... а другому за малюнок „антиморалі“, образу парламенту та невизнання кодексів реєстрації думок, що ти маєш малювати.

Одним словом, повне легальне становище в „цивілізованій“ демократичній Німеччині — царстві кайзерят, гінденбурят, стінесят, барматят...

Сьогодні тепла година. Неділя. Квіти біржо-торговельної Німеччини ще сплять після нічних оргій. По вичищених за ніч асфальтованих панелях сонно, але святочно проходжають лише прикачки, клерки та конторські панночки. Врядигоди проскочить авто, прогуде

дірою серед вулиці унтер-Грунд¹⁾ та завершить розхитаний, німецької „доскональної“ техніки жовта трясихвістка — трамвай. Поліцай по-важно походить на перехресті вулиці, поблискуючи своєю лакованою каскою-драгункою. Але сонні постаті прокидаються, раптом сплянуться — увага. Кілька шерэг молодиків в зелених кученьких штанах і кашкетиках.

Зелений прапор спереду. Ноги в такт, легка веселенька німецька, патріотична солоденька пісенька... Сонні усміхаються... Раді. Задоволено крутить вуса поліціант, що чемно уступив дорогу юнакам...

Фашиська молодь.

Насупроти на балкон в оксамитному халаті висунулась заливна баранина з дрібною щитиною на голові, яку тримає трьохступнева шия. Конячою усмішкою розчавила пельку. Покивала пухлою рукою...

Але ззаду вдалині знову вже більший загін марширує...

Пика в халаті розкрила ще раз пельку, капустяним мішком мотнулась у двері хати, гукнувши туди: „квіти дай!“ і подалась до покоїв.

За хвилину винесла чудовий пучок квітів, з корінців яких ще капала вода...

Халат втопив на мить квіти до пики й прожогом кинув до нової партії юнаків...

Але обличчя вмент скривилося невимовним жахом, а розставлені руки так і лишилися в повітрі...

Квіти брязнули під ноги юнаків, що несуть червоний прапор...

Це не були вже одноманітні зелено-вбрані бойскаути... робітничі блузи, сорочки, жакети мішалися з жіночими сірими, темними блузками, — кашкети, брилі, голі голови...

Молоді, веселі задьористо-погрозливі видочки...

В повітря бухнуло:

„Ми, молодая гвардія селян і робітників!!!“

Коммольці робили контр-демонстрацію фашистятам...

На панелі скислі обличчя: де-не-де промінцем радісний блиск очей.

Не диво. Гешефтмахерський квартал...

Весело зареготав...

Пика насупроти змією зиркнула... просичала прокляття, погрозово мотнула догори в мій бік підборіддям і зникла в дверях темних покоїв...

Промахнув.

А вслід йому знизу хтось з юнаків брякнув назад на балкон квіти. Пучок розлетівся вщент...

ПОЖЕЛАННЯ

С Новым Годом!.. С двадцать пятым!..

Пусть счастливым и богатым

Будет этот год для вас —

1) Підземка.

Пусть, как сказочное зелье,
Опьяняет вас веселье
Каждый день и каждый час...
С нашим русским Новым Годом!..
Пусть безпечным хороводом
Дни помчатся веселей —
Пусть исчезнет слово „тойер“,
Пусть не мучат вас ни штойер,
Ни протесты векселей...
Пусть исчезнут злые феи
И да станет чуть длиннее
Модный дамский туалет.
К чему горе и заботы!
Пусть бесстыжие фокстроты
Сменит чинный менуэт...
Пусть пойдут другие вкусы,
Пусть в Берлине автобусы
Не летают кувырком.
Пусть без шток и без панамы
На руке у вашей дамы
Снова вспыхнет бриллиант.
Пусть в умах царит беспечность,
Пусть живется хорошо!..
Пусть не мажут дамы губы
И под котиковой шубой
Пусть не млеют у Рушо...
Пусть взбодрит нас Мум французский —
Встретим Новый Год по-русски,
Как велит нам ритуал...
Пусть всем дышется свободней,
И за счастье новогодний
Подымаю я бокал!..

З цього новорічного віршу видно, як мало бажає чорно-жовта еміграція.

Надіймося на Мума й вільніше дихаймо. Не забудьмо про діамант на руках наших дам, що мусіли спродати його (о, гірка доле!) та побажаймо, щоби вони не тинялися нафарбовані біля притонів, куди кинула їх тяжка доля...

Тут висловлено всю біографію еміграції. Три шари її:—невеличкий верхній, що мав грошки, встиг присатися до німецького капіталець й разом з ним потроху відновляє свої „збитки“, поповнюючи капіталець з тих подачок, що європейсько-американський імперіалізм дає часом на боротьбу за „велику неділиму“; середній — це той, побажання якого висловлює вірш — він тепер за все: — і в ресторациях за кельнерів, і тиняється у „Рушо“, він до послуг поліції за провокаторів, агентів, за вояжерів, комісіонерів, він тепер іде на все те саме, що колись творив, як ідеолог і керманіч та слуга царату через інших... Він уже немає навіть обличчя — душі. Часом вона виявляється в образі генеральського мундиру з еполетами, в який вдягається у себе, щоби

ніхто не бачив „для душевного піднесення“, часом вона одягає мундир з зеленою підшивкою й орденами на грудях... часом вона підбадьорюється уважним розглядом колишніх великосвітських фотографій близьких та в гурті „августейших“, часом вона ходить на „паніхиди“, що ретельно провадяться їхньою чорношличною кастою № 2, що переносять їх „душі“ до колишньої їх величності...

Третій шар — це простячки, що в хвості потягнулися за цими двома — світ за очі; тепер розкаялися й очима, повними сліз, мріють про поворот. Їх душить чуже оточення, їм далекі мрії перших двох шарів — їм все одно — аби дали жити, служити, торгувати, займатися наукою або робити фізично, як вони роблять, „на горе“, „на чужих“...

Їх завше повно в прихожій паспортового відділу віз представництва С. С. Р. Р. і консульств...

<p>Русский ресторан „Яр“ Ежедневно русская музыка и танцы</p>
<p>Russische Restaurant „Jar“ Alle Tagerussische Musik und Tanz!</p>

Перед вами широко розчиняються двері й чемний, стрункий, вже в літах красунь, тримаючи однією рукою двері, — другою чемно запрохує вас до господи, низько вклоняючись... Череска од поклону щільніше обтягує стан одвірного, а кубанка трохи сунеться на лоб.

Музика метушиться, нервово хапає інструменти, циганка танцюристка стає в „па“, вигинаючи свій стан.

Самозадоволенний власною привабою, чемністю, увагою.

Одним словом, Московський „Яр“ 1912 року...

Але... маленьке „але“. Різниця лише та, що в тім „Ярі“ перед ними розчиняли двері, метушилася музика, циганка ставала до „па“, тепер — вони самі це роблять...

О, хіба не зуміли вони поставити цю галузь на належну височінь... Хай знають німці й чужоземці — що „Велика Неділима Росія“ живе, що традиції її не вмерли!

Одначе порожнювато в цім „Ярі“, щось мало приваблює він чужоземців. Певне, не можуть зрозуміти широких традицій „великої неділимої“... А може сором і їх бере (ой лишечко), мати низькі послуги тих, з ким не так давно разом ділили здобич, разом гуляли в „Ярах“, разом вигадували засоби здобуття „барисів“, катування „черні“.

Тому то „чужоземці“ свого фатерланду й інших дружніх за Давсом — країн краще підуть в

<p>Русско-немѣцкий ресторан Deütsch - Russische Restaurant</p>
--

де господар і служки—німці, де не стикаються вони з льокаями „вчорашніми“ своїми приятелями, де кралце на вчорашніх приятелів дивитися з-за столика в штучному присмерку кабінок, як вони триндикають на балабайках, вибрязкують бубнами, витріскують „на ларьках“, старанно, зухвало до хрипу виспівують „національні“ веселі пісні та вихрясто, як колишні їхні—„Ваньки й Таньки“ дворові, або „по заказу“ в „Ярах“, „Медведях“—цигани витинали до нестями „тріпака“...

Краще їм непомітно через служку подати „на чай“ за „увеселення“, а ніж почувати їх кожну мить коло себе.

І суди повеселитися, подивитися на колишніх „людей“, князьків, княгинь—людей вищого світу—йдуть фатерландці й давсовці.

Скачи, враже, як пан каже! Тільки паном тут лишилися вчорашні приятелі, а „вражем“ вони.

22

Таксомотор, чемно гойдаючи своїми німецькими ресорами, (бідний ффорд), за кілька хвилин—домчить до вокзалу. Звичайно, шофер, за „німецькою“ звичкою, ретельністю, зробить пару зайвих кварталів, щоби більше нагнати платні, бо-ж приїжджі не знають досконало шляху навпростець, а коли знають, на те-ж може бути відповідь, що „там сьогодні не можна їхати—заборонено“, а раз заборонено, це по-німецьки—не аби-що. Чому заборонено—це не його справа. Далі хутенько мотне таксу, щоб не помітно побачити скільки таксомоторило й скаже—сім марок, не забувши додати в це число пару марок од себе. Доки ваш німецький приятель купує квитки, а ви з земляком стережете речі та чекаєте разом ще одного земляка, що на „хвилинку“ одбився поголитися, а там йому сказали поспішати нічого, бо потяг піде на Гамбург не о 9^{1/2} а о 10^{1/2}, таким чином, він спізнється і лишається до другого дня... Нарешті, квитки є, ви нервуетесь за третього, йдете шукати в буфет, а щоби не було нечемно—замовляєте кухоль пива, й хоч воно вам не смакує ви платите належні 20 пфенігів і 10 „на чай“, бо инакше не можна, цього вимагають етичні правила користування чужою працею... Нарешті, за 2 хвилині сідаєте в потяг і він мчить вас в напрямку Гамбургу. Правда, що в вагоні душно стає—від опалення та тютюну й ви мусите відкрити вікно, инакше досконалі надвіконні вентилятори не помагають і, таким чином, хапаєте яку ангину чи ще що—це дурниця. Проте, ви не сидите, як мумія—бо вузенькі вагонові ослінички мулюють вам своїми смужками й ви вертетесь, мов в'юн, вам допомагають сусіди, що щільно притислися до вас—і вам стає знову гаряче... Що так тісно—то пусте, так, брат, заведено—^{1/2} аршина на душу... а що сядуть коло вас сусіди, які мають трохи більше ніж ^{1/2} арш., так хіба кондуктор винен? Адже він мусить за правилами посадовити на ваш ослінець чотирьох, тоді він спокійний, бо на дверях коридору у нього буде заповнено всі номерки... Що згодом вас по голові торохне валіза з полиці, так хто-ж тому винен—не греба всім пасажирам мати валізів довших, як ^{1/2} арш. і ширших як

чверть, тоді-б вони лежали рядочком і як раз у сіточці, а не одна на другій, не випералися-б з вузької полиці й не злітали-б вам на голову... Хто винен, що самі порушуйте порядки, заведені німецькою залізницею...

В такому веселому положенні ви й не побачите, як майне годин вісім, і ви опинитися в Гамбурзі. Правда, спочатку ваші коліна, що цілий час були у вас під 45°, одмовляться розігнутися — та то-ж дурниця. Зробіть швиденько масаж, тріпоніть кільки раз і з вас, як рукою зніме, а особливо ще коли уявите, що їзда скінчилася й будете ось ходити по землі, — так ви вискочите з вагону прожогом... телям задьористим.

Поспішаєте до виходу. Але мимоволі стовпом спинаєтеся: ставте на асфальт валізу. Перед вами напис „Halt“ (стій). Звикнувши, раз написано, треба так все робити, ви навіть забуваєте, що інші пасажирки не спиняються і йдуть собі. Вас доганяє приятель і запитує, чому спинилися — й коли вказуєте на напис, а він додає що то-ж мовляв для паровоза... ви дійсно читаете, що нижче великих літер написано, а там дійсно дрібно таки написано: стій паровоз (зупинка паровоза). Тоді ви домірковуєтеся, що вам певне замакітрилося, а щоби сховати свою наївність — весело регочете немов-би з напису „паровоз спинись!“ — мовляв, хіба-ж паровоз уміє читати... й весело простуєте далі. Здаєте валізу в „річову сторожку“ й доброзичливо настроєні виходите на вулицю. Одначе побачивши, що вам треба сідати до трамваю й пригадуєте, як вашим кишкам доведеться бовтатись, та як ваші мозолі будуть плакати, а гудзики одлітати, як будете „висідати“, — вам стає знову сумно. Тоді настрої у вас знову міняється, бо ви бачите, як шестеро струнких поліціантів, чи жандармів ведуть під ручку двох людей в робочих блузах. Вам стає знову приємно... Он, мовляв, як чемно поводяться з нашим братом — під ручку ведуть і така почесна охорона... Забуваєте й про кишки, мозолі, гудзики й простуєте до трамваю.

Вам напевне закортить побути серед таких, яких ото повели і з яких і ще когось може завтра, а може через якийсь час так само поведуть...

Робочий район. Робочі квартали. Це щось осібне від иншого Гамбургу. Тут замість широких вулиць, кам'яниць, — що голублять око, вузесенькі в 3 — 4 кроки бубликом кручені вулички. П'яти-, сьомиповерхові будинки стіною піднеслися догори, своїми горішніми катрашками завісили вуличку од неба й заборонили сонцю й навіть повітру заглядати сюди. Колодязі „двори“ не дозволяють своєю великістю обертатися навіть одноконній підводі — лише ручні тачки бачуть ці двори... Сперте повітря в цих куточках і дворах панує всі оселі — і примушує незвиклих подорожніх швидче вибиратися звідси — до иншого Гамбургу. Побудовані напів з кирпичу й дерева будинки щільно притулилися один до одного й загальною масою, немов накопичених один біля другого шафів, витримують наскоки вітру... Лише

вищі поверхи, що тримаються на балках, дошках, що опірають катрашки — гойдаються при вітрах „ванькой встанькой“. Тут нема де розгорнутися робітничому господарству і єдиний скарб — білизна простяглася на мотузах, що немов проводами оплутали подвір'я, стіни будинків, катрашки...

До будинків ведуть старі вузесенькі східці, збиті тисячами ніг, на яких ноги сковзаються й порскають назад...

А коли не триматися за стіни, бо перила вже встигли від давности зникнути, то сходячи вниз, незвикла людина миттю покотиться колодою...

Кожен будинок має в собі силу квартир, що складаються з малюсеньких низеньких кімнаток... Замість „парового опалення“ звичайних грубок, пічок — ці кімнати „огріваються“ чавуновими або залізними пічками - буржуйками, що протягають своє „тепло“ залізними трубами по всіх кімнатах... Ці самі пічки й заступають собою куховарні й лише де-не-де пририхтовано самими жильцями — газові пічки, що містяться тут-же в кімнатці столовій, вітальні, спальні „кабінеті“. Однорямні вікна, що скрипом одгукуються на кожен рух дверей, ходу по хаті, по східцях, а на верхніх поверхах од вітерцю, що завше гуляє в кімнатах — лише з „вулиці“ дають „світло“. В задніх кімнатах — постійно темінь, а в де-яких навіть зовсім немає вікон.

Але верхні щасливі, що є повітря. Нижчі поверхи повинні завше тримати вікна настіж, щоби хоч трохи добути якого-будь протягу... Електрику сила мати лише в одній кімнаті, інші так обійдуться... Жадних комор... і незатійливе господарство купчиться тут в кімнатах... Правда, капіталісти-власники будинків, що будували ці труни мали рацію — господарство вміститься і в самих цих малюсеньких кімнатках — стіл, пара табуретів, пічка, пара каструлів, що висять тут-же на стіні, пара тарілок, ложок та кружок для кави, ліжко, матрасів пара на долівці для дітей та на мотузці — лахміття, робоча одіж і білизна, яку в будень на гвіздку займає „костюм“.

Тут десятиліття — вік — плодяться, „виростають“, „живуть“ люди — робітники.. Мала дітвора — сидить заперта в кімнатах од ранку до вечора, доки не прийде мама чи тато з роботи: а на той час забивають вікно, щоби не вбилося... й двері, щоби не скотилося по східцях... а підлітки вовтузяться на „вулиці“... Діти зелені, бліді, тонкошії, тонконогі, тонкорукі... Дорослі сірі, сухорляві, зі впалими грудями... вимучені, зелені... Завше кашляють, завше сухотні... Більшість з них помирає раніш часу й лише меншість, що робить на повітрі жиють більше 35 — 40 років...

Десятки тисяч робітників замуровано в ці вулиці, і в ці жажні двори, кімнати...

І за це кожен з них повинен до того ще платити 12 — 15 марок лише за житло...

„О люде, люде, небораки!
Нащо здалися вам царі,
Нащо здалися вам псарі?
Адже ви — люди, не собаки...“

Сказав один робітник-накладач, що колись був в Лейпцігу, набрав там кобзаря й чомусь вивчив цей куплет. Ми розмовляли з ним про квартирне питання...

24

В Гамбурзі перманентно мінімум 30.000 безробітних робітників... Чим вони живуть?

Молодому всього 24 роки. Він тендітний, блідо-зелений... Він має батька вже діда не здатного до праці, теж колишнього робітника — якому пошастило дожити до 54 років... більш він нікого немає... Мати, сестри, брати померли... бо вони живуть в цих кварталах, бо вони завше були робітниками...

Він і батько безробітні... Перманентно... Животіють тим, що він має роботу раз на тиждень і дістає 80 пфенігів... з цього живуть... Правда, батькові дають в столовці раз на день юшки з-під квасолі... Січень місяць... Артур в літньому жакетику, тепло у нього нема.

Він наш проводир по Гамбурзі.

Артур з батьком характерні особи для тих 30.000 перманентних безробітних.

Не диво отже, що в Гамбурзі були жорстокі сугички, жорстокі й одчайдушні смертельні бої робітників — за владу рад...

Цікава жіноча шарада:

В який спосіб живе жінчина, дівчина в обставинах Артура, або коли навіть вона має роботу й дістає за неї 40 марок місячно при умові сім'ї, при умові, що сім'ї нема, а має батька й матір...

Що вона повинна робити? Де порада для неї в стані голодного холодного жаху.

Чи дивним буде після цього, що Гамбург давав найбільше за всю Німеччину проституції, що робітничі квартали Гамбургу десятиліттям створили у себе в закутках квартирки, кімнатки повій... що в Гамбурзі не одна *sant Paule* що ночі запруженені тисячами бідачисок, що мусять заробляти своїм тілом?

Хіба диво, що пивні, кафе, танцувальки повні дівчатами — зовсім на вигляд не професіональними проститутками, але які мусять десь яким способом заробляти, приробляти — йти на явну неминучу загибель — сифіліс, і розповсюджувати венерізм навколо себе...

Не диво й те, що різні національні підприємці торгівлі жіночим тілом тут не з вчорашнього осіли з своїми вертепами пивними, ресторанами, кафе, танцувальками, розповсюджуючи свою агенцію через порт на цілий світ.

Не диво.

Японські, китайські, грецькі, італійські, англійські притони займають цілі вулиці. Найзаконнішим чином, аж до листівочної реклами закликають до себе охочих.

Европеїзовано й узаконено й під захистом монархо-соціал-демократичної влади... Бо іншої поради нема... Або здавай позиції робітничій класі, або прокламуй проституцію, бо вона завтра вчинить повстання, а годувати в тюрмах її, — господарі капіталісти не дозволять. Вони мають зиск із того.

На розі суточок робітничого району — робітничий клуб. Умови капіталістичного правопорядку — примусили цей клуб зародитися в вигляді легального бару — пивної. В двох невеличких кімнатах завше густо робітників, особливо вечорами, коли „безробітних“ доповнюють „що пошабашили“ й тут в передній половині шматком хліба й ковбаси з кухлем пива заморюють цілоденного червяка.

Зате в задній частині — молодь розбилась на купи. Частина з них лагодять прапори, що тут - же в кутку уважливо притулились, частина розкладає нові плакати, листівки, розподіляють прапорці, марки Модру, частина розважливо наступає в шахах, шашках і невеличка купка диспутує над подіями дня.

„Господар“ шустро задовольняє товаришів, які теж допомагають і господареві, господар встигає побігти й до задньої кімнати порадити, як лагодити прапори, розподілити плакати, модровські марки.

На перехресті спокійно похочає поліцай. Постійний доглядач порядку в цьому районі і чом усь цього именно перехрестя.

Йому певне муляє — великий плакат Леніна, що на увесь зріст стоїть перегнувшись у бік руки, якою вказує вперед...

Час від часу плакат хтось зриває...

Але другого ранку знову стоїть великий ватажок, немов чудо, що ніяким чином не знищиш...

В. І. завше тут своєю присутністю й значливим рухом вказує робітникам — „на барикади“.

— Лассаль, Лібкнехт, Енгельс, Маркс запобігливою рукою заведено в рами й вони голублять стіни другої кімнати клубу...

Пара чудесно виконаних карикатур пал'е-маше на мілітаризм й володарів неухильно вісять в куті шах... Почувається теплота... Адже це майже єдиний „клуб“ в Німеччині — хоч і „Баром“ він зветься... Не так, як у робітників ССРР, але й вони сподіваються мати такі. А помешкань для того є досить. Правда, вони зайняті під розваги... там гуляють... але... Гамбург вже навчився на страчених жертвах, як треба здобувати.

Поруч Гамбургу — будівель - кам'яниць та кам'яно - дерев'яних гробів, в яких фізично вироджується робітничий люд — є ще величезне світове місто Гамбург — пароплавів, доків. Величезні гіганти споруди, що виковували для цілого світу водяних двигунів — пароплавів, доки, пакгаузи, елеватори, міцно осіли посеред Ельби, створивши ніби надводні острівки. Всюди навкруги разташувалися різних розмірів пароплави. Цілий пароплавський світ заїжджає сюди — де - які для відпочинку, на ремонт, а де - які для вивантаження й навантаження промислового добра. Бразилія, Греція, Англія, Японія, Америка, Іспанія,

всі країни світу маячать тут своїми прапорами на мачтах і носях пливучих склепів-готелів. Тисячі суден скупчилися тут розташувавшись безкраю, немов вози на величезному ярмарку. Одначе, цей ярмарок пароплавів — мертвий. Не видно метушні, гаму, шуму, гуркоту лебедок, як звичайно це буває в рухливому порту. Мовчать пароплави, стоячи осторонь од причалів. Злегка подимлюючи своїми верхами... Мовчать лебедки.

Немов всі вони заїхали тепер сюди лише на відпочинок, щоби завтра знятись для дальшої мандрівки.

Мовчазні й стінесові велетні — доки, не чути цокоту молотків, не чути гуркоту під'ємних машин, вщухла метушня. Мовчить порт, сиротою стоять блокгаузи й елеватори, легенько нюхаючи своїми кранами високе повітря, втопивши свій позір до неба.

Лише коло одного пакгавзу американської компанії смутно вештається кілька грузчиків, поволі вивантажуючи деревляні скрині з чорними плямами „Форд“.

І все. Смутно в порту, тихо в порту... Діла нема, роботи нема.

Коли раніш повітря двигтіло від гомону, грюку й шуму молотів, коловоротів, парових підваг; галас команди пароплавів з'їдав цей гам, — тепер тихий покрик сумної чайки дражливим відгомоном — лунає серед тиші великого світового порту.

Колись тут, щоби підчинити зіпсований ланцюг, треба було якому пароплаву чекати тижнями на чергу, щоби причалити до доку — тепер сенсацією є на весь Гамбург і цілу Німеччину, що в порту робиться док для стамбула.

Наслідки імперіялістичної війни переділили ринки й промислові центри, в пазурі взято німецький порт — і ніякі викрутаси соціал-зрадників, що сплелися з „рідними“ капіталістами не в силі розтяти ці пазури.

Наївна тепер здається й потреба великої техніки, що продовжала по-під водою ґрунт та створила залізо-бетоновий тунель, поверх якого хлюпошеться Ельба й по якій соваються десятисячтонні пароплави. Цей тунель, що не встигав своїми ліфтами з поверху землі спускати та підіймати рої вантажених авто та мажар, що миттю через тунель перетягали вантаження на другий бік Гамбургу — тепер стоїть сиротою й инколи лише радо спускає до себе за день пару мажар, яким пощастило винайнятись для перевозу меблі чи городини.

Наш мотор шустро сновигає по-над доками пароплавами, виволуючи здивовання у поодиноких сиротливих людей, що без діла вештаються там... Колись хто-б звернув увагу на якийсь мотор, що щіпкою метушиться по-між величі водяного міста? А тепер? Диво — що якісь люди ще цікавляться тут.

Але диво дивне, чудо чудне. Чи не міраж зору?

По-між „Формоз“ „Лінкольнів“ „Т'єрів“, „Папандопула“, „Кяйшів“ і інших назв пароплавів, промайнуло велитенське „Карл Маркс“.

— Задній хід! Хвилину назад, он туди по-між доком і „Еспанією“!

Дійсно „Карл Маркс“. Наш Союзний пароплав. Хоч і малим він здається серед гігантів Америки, Англії — але своєю величчю одної назви він затирає все навкруги...

— Туди, туди — гукає рульовому наш гамбурзький товариш.

Його сумні очі запалали вогнем, він увесь тремтить...

Швидко вилазимо на причал, хутко шмигаємо на палубу. Капітан, профорганізатор — матрос, шкіпер радо вітають. Захоплені тягнуть до вітальні. За хвилину вільні з команди обступають, нервові запити, оповідання...

Пароплав „Карл Маркс“ по дорозі до Англії потерпів аварію. Тому випадково зайшов сюди для ремонту. Правий бік носу розчавлено й пробой затаинається новими залізо-чавуновими плитами.

Підчинимо й знову гайда.

Росіяни, українці, латиші, англійці — складають півсотні команди. Тут іде життя... Освітні гуртки, своя стінна газета, клуб.

Німецькі товариші благають дати на згадку фото-картку пароплаву...

Одначе на пароплаві не сподівалися й не гадали, що це потрібно буде — й не фотографували пароплав... Але хтось зник в каюти... Знайшов випадково свою картку з групою біля пароплаву, що зняв приятель для дому...

Товариші раді.

— „Це буде щось надзвичайне для всіх, всіх! „Карл Маркс“ їздить по світу... Одною назвою він притягне до себе тисячі трудящих... Ми збільшимо картку й розповсюдимо серед своїх. Хай знають, що Радянський Союз всюду нагадує своїм пароплавом про обов'язки цілого світу, хто знає це ім'я.

Пароплав „Карл Маркс“ перевернув увесь наш програм огляду порту...

Шкіпер виїхав з нами за газетами для команди, що вислано їм з Ленінграду на Гамбург...

27

Чверть години їзди в околиці — авто домчав до „Тір-Гартену“. Це не Берлінський „Тір-Гартен“, парк де нема жадних звірят, — це дійсно тір-гартен¹⁾.

Величезна площа. Сад.

Африканські, Індійські, Китайські взгір'я, природні скелі по яких сновигають малпи.

Білі скелі північного льодового схилу, де поважно гойдаються білі медведі, в долині яких в природно штучно-виготовлених басейнах борсаються, пірнають, жирують тюлені — морські льви й з другого боку вусаті моржі...

Різноманітні звірі, різного сорту птахи — мають свої природні містечка й лише льви, леопарди, вовки, лиси, бурі медведі, слони, бегемоти — в клітках сумно чекають на літнє тепло, щоби зі шкляного теплого павільйону перебраться на свіже повітря.

Змії, гадюки, ящірки, різні тварини, комахи, ботанічні рослини півдня займають окремий майдан саду, теж перебравшись на зіму в особливі павільйони...

¹⁾ Зоологічний сад.

Але людей-глядачів майже нема. Нас четверо та он несміливо зазирає до тваринних кліток якась зеленувата фігура.

Фігура незабаром пересовується до нас, і ми оглядаємо разом...

— Вибачте,— несподівано по-російському звертається фігура після довгенької мовчазної сокомпанії.

— Ви певне українці, я колись теж був українець... правда я не вмю ще говорити але... я з Києва...

З нервовости пояснень, якоїсь низької запобігливості видно, що це один з „емігрантів“...

— Чого-ж ви тут...

— Та бачте,— підлесливо, винувато пояснює...— Я журналіст... З німцями евакувався... Безглуздо зробив... Бо хіба я капіталіст? А тепер от шість років, як Каїн... тягне до дому... що його робити чи не порадите...

— А звідки ви знаєте, що ми з радянських республік, не такі, як ви?

Фігура зщулилася... Дійсно, як безглуздо вийшло в неї... Як вона так зразу... Треба було-б трохи поспитати й т. и.

— Нічого не порадимо... Є представництво тут... А ми лише можемо співчувати нудьзі, безглуздості...

... Мда... й фігура непомітно зникає...

Це з тих, які служили всім: і Петлюрі й Денікіну й німцям, з тих, що українізувалися за гетьмана та забули мову, з тих, що служать німецьким, французьким охранкам та іншим, хто як собачку полащить та кине шмат м'яса.

Цікавий зоопарк підбором звірин тварин та рослин. Але даремно ви будете шукати цікавого в Гамбурзькім музеї. Тут накопичено правда всього потроху — копій скульптур та оригінальних малюнків, як у старовиника, що дає де-яку уяву і про Рим та Асірію й про німецьке, голандське та італійське мистецтво. Одначе, чогось суцільного нема... Надто бідно. Правда тут є й з футо-кубізму останніх часів Німеччини 1924 року, але все це своїм змістом таке мізерне, таке трухляве, що не дає жадного уявлення про мистецтво, що відбивало-б епоху Німеччини 918 і 924 часів.

Ми знаємо, що Німеччина цього часу має великих майстрів пензлю, що відбивають епоху класової боротьби й розкладу буржуазії, які навіть займають катедри при академіях — одначе їхній творчости немає місця в цьому музеї.

Влада не хоче зберегти музей, як відбиток дійсної епохи, вона зберігає лише те, що їй до вподоби, що не породжує в головах глядачів нових думок, а лише для індивідуалістичного психо-переживання. Тому то й немає тут творів великих революційних майстрів. А Гамбург так багатий ними! Тому ота пивняшка на розі з кількома творами-малюнками є більша музейна цінність, ніж ця домовина струхнявілого ерзац-мистецького спорохнявілого архіву.

Передріздвяні тижні для Гамбургу — повні розваг веселости.

На одведеній спеціально площі побудовано ціле містечко розваг.

Дерев'яні конструктивні будівлі перемішалися з ташевими, брезентовими. Американські електро-санчата, різного роду каруселі, петрушки, маріонеточні піддашки, манежі для катання на конях, віслюках, тіри, „безпрогришні“ лотереї, дитячі іграшки, гарячо-ковбасні, пиварні — все це кільканацятьма кварталами розлізлося по вулицях. Електричне сяйво заливає це тимчасове містечко. Десятки тисяч людю гойдається, сновигає тут серед різних див втопляючи свій гомін в різноголосому реві музики, що несеться від кожного піддашку, кожної будови, кожної катрашки й тапі.

Загальний гам веселої музики переходить до натовпів. Публіка регоче, скиглить, пишать жіночі голоси, од лоскоту під пахвою чи ушіпку за ногу, п'яними пельками, мов коні, регочуть чоловіки...

Натовпи соваються од одного піддашку до другого. Он компанія розсілася на каруселі й скаженим вихорем понеслася в колі... Задоволені пики, безглуздий регіт-старі, малі. Он вже в літах дама дотягла врешті по зворотних східцях до гори, що рухливими ступенями тягнуться вниз — підбрала спідницю, сіла в корито: прозогом несеться з стометрової височини вниз... Дама ахає, весело сміється, обтріпуючи спідницю.

В манежі аматори їзди під ляск батогів — стрибають на змучених конях в сідлах, уявляючи себе верхниками-наїзниками, жокеями... Але десять кол і коні спиняються — їздокв замінують інші, хто не шкодує 10 пфенігів.

Дивні здаються всі ці розваги для досролих, а тупі задоволені пики розважливих додають жалю.

Розважається міщанство. Робітників нема тут, — їм не до розваг, у них нема часу на це, — бо вони або безробітні або не мають зайвих пфенігів для цього. Та хіба голодні люди можуть цим займатися — хіба їм до таких пустих розваг.

Тисячі дрібної буржуазії обивательського міщанства сновигають тут пустують в дрібно мізерній розвазі.

Поліціанти задоволено походжають на перехрестях сумежних кварталів — нарід веселиться й є — це радує серце захисника порядку, бо, значить, не будуть кидати в нього вонючими яйцями.

Кинувши ще раз оком на місце, омите кривавицею робітників в останнє, минуле повстання за диктатуру, — можна вже рушати з цього „файного“, архітектурного й технікою удосконаленого міста, центру шкіряного виробу, де робітники ходять без черевиків... де 99% робітників мають сухоти.

Шлях Берлін — Лейпціг цікавий тим, що, переїздячи Вюртемберг, у вікна вагону кидається в око старовинна церква. Не так важна справа з її архітектурою, красу, оригінальність якої, для вивчення епохи залишемо вченим етнографам та архітекторам, а те, що вона породжує в мізкові панораму 400 літ тому, коли Мартин Лютер розліплював на ній свої прокламації, церковні революційні тези. Згадка про те, як громадсько-господарські умовини життя висували

й відповідні гасла до зміни забобонів в иншу форму. Чотиріста літ тому — кілька епох — і свого роду революція, своєчасний барометр сина рудокопа, професора од християнства, про наступну нову еру забобонства.

Лейпціг — центр друкарської промисловости Німеччини, що видає 40% всієї німецької продукції. Це він розпустив свої пазури не лише на Німеччину, а й на цілий світ в справі найдосконалішого виконання друкарської продукції.

Коли, скажемо, вам доведеться добути до одної з кращих друкарень Шпаммера, що видає 25% всієї німецької продукції, який дасть можливість огляду лише з міркувань реклами (що тут ретельно й виконано), то вам не можна буде її оглянути й за кілька день, а що вас будуть тягати по цьому „посадику“ як на буксирі, щоби часом ви не заговорили з ким з робітників, яких тут дві тисячі душ, то ясно ви встигнете її оглянути за день. Тоді ви побачите як машинізовано підприємство, як машинізовано робітників й робітниць — старих і молодих. Як дійсно вони працють 9 або 14 годин на добу, не маючи можливости згаяти час і одної хвилини, побачите як чудесно по-„фордовські“ тут розподілено ролі кожної машини чи людини, що часом її заміняє, побачите красу роботи кліше гальванічним способом, де робітники задихаються од духоти й дихання кислотами; у вас на очах за добу можуть видати вам чудової роботи книжку так аркушів з двадцять і тисяч у 10 примірників з чудовими ілюстраціями та обкладинкою. Тут ви побачите сотні різних друкарських і наборних палатурних машин і всі вони німецької марки (правда, наколи ви бачили американські, то вам асоціативно прийде в голову — й для чого то німці ставляють свої штампи; невже тому, що переробили з рівного на кривий фасад, або високість притисли в розкарячку?..). Тут після двох годин ходіння відчуєте як у вас болить голова, стає нудно в животі, що ви волієте поїхати до риги, але ви не звертайте уваги на задущливість, відсутність повітря, вентиляції, на низенькі стелі, які змішують піт, дихання людей з машиновими випарами та чадом і душать вам горло... Адже робітники роблять в таких умовах?... Тут ви побачите, що робітники не все роблять, як воли, що вони за 9 — 14 годин праці все-ж таки мають і пів години відпочинку, в який встигають піденідати тут же біля машини й збігати за „справу“, щоби запасти повітрям на решту $4\frac{1}{2}$ — 7 годин роботи... що найкваліфікованіші з них мають 120, а звичайні 35 — 40 марок на місяць — це цілком нормально й досить. Можете поспитати — хоч отого художника гравера з зеленим запалом обличчям, або ту дівчинку, що визирає мумією й очі якої безтямно од перевтоми кидають на вас жалібним жахом... Вони вам скажуть, що для них це цілком вистачає лише, коли-б набували ще по 50 марок та твердо встановили 8-ми годинний робочий день, та давали-б годину відпочинку або, принаймні, їсти на повітрі, щоби хоч надихатися... Що з них 90% не витримують більше трьох літ роботи тут — це пусте, їм за це дякують голодні черги безробітних...

Коли який цех випадково дізнається, що ви з радянських республік — ви почуєте: Гох (слава). Нам поясняли, що це вони вітають менеджера, що за провідника... й наколи-б „випадково“ менеджер

не шмигонув у двері, а всі робітники душ сто не гукнули нам: Genossen, wir sind komunisten auch! Hoch S. S. S. R.!¹⁾ — ми-б повірили менаджеру, що то його вітали...

Ця фірма існує з 1840 року: капітал підприємства дорівнює по-над мільярд золотих карбованців. Замовляйте всі сюди коли маєте що до друкарської роботи. Фірма буде вдячна!..

Гадаємо, ми виконали цим слово перед фірмою що до реклами.

Лейпціг — це рухливіше тепер як Гамбург місто, тут центр друкарської промисловости, що безперервно працює, а значить і робітничий голод забирає менше в домовину; це центр хутряної торгівлі. Тут фабрикуються процеси над німецькими комуністами, тут на весь світ задумано й виконано величного процеса „Змови“ „нелюдських вбивств“ комуністами, — процеса німецького „Ч. К.“.

Даймо йому спокій й заглянемо, хоч одним оком, до Дрездену.

30

Поскільки ви літератор — ви повинні неодмінно в Дрездені побувати в знаменитій галереї, де зібрано шедеври малярського мистецтва й взагалі розглянути Дрезден з боку краси. Він вартий того; про нього говорить кожний туристський показчик.

Дрезден — це не Німеччина — сказала одна німкеня, художниця Дрезден — це концентрація красот архітектурної старовини, що випадково опинився в Німеччині...

Що до краси, вона має певну рацію. Краси стародавньої готики тут перемішалися з світовим ренесансом, що витворив особливий німецький стиль. Поділений Ельбою на дві частини, що з'єднуються старовинними чудової краси, важкими мостами, підпертими кам'яними гігантами биками — в цій частині він уявляє з себе казкове місто з повітряними палацами. Ці старовинні палаци-будинки чудової орнаментики, запліснявілі й почорнілі моховинням — ранковим сонцем, на відблиску широкої тихої Ельби ніби заплелися кучерявими поверхами в різнокольорові оздоби землі мов корона... Мощені гладким камінням мостові створюють вилицілу голову частки землі на якій осіла оця везерунчаста корона — Дрезден...

О, це не сумно казармовий Берлін, не жахно трагічний Гамбург і не легковажний джигун Лейпціг. Стоїть ця оздоблена кам'яна корона кременем — і промовляє про те, як люди понавитворювали цю красу з крові й поту робітників, далеких від користування цією красою, „безправних“ на посідання нею, — де зараз розелілося ксьондзство, поміщцтво, герцогство, „правителі“ країни — папство.

О, хіба не треба гордувати, маючи таку красу, таку велич, як дрезденська галерея — цей палац великого роду князів, королів...

Тут вложено душі творців, що визирають з рямок стін, амбразур величезною кількістю картин... „Сікстинська мадонна“ одна чого варта! Біля неї завжди сидять приковані дамочки й знавці мистецтва...

¹⁾ Товариші, ми також комуністи! Хай живе Радянський Союз!

Тиціан, Рубенс, Сіпані, Корінт Рені, Тома і т. и., і т. и. митці пензлю своїми малюнками ренесансу, відродження людства дають навіть змертвілому потяг до життя, до людських красот.

Хочеться жити, забути всю нудоту, нещастя людства...

Забуваєш, що живеш за доби класової боротьби, що людство створило два табори й хижацьки визискує другу частину його.

Не хочеться навіть гадати, що кожну мить вмирають мільйони од голоду, що мільйони корчаться в передсмертних спазмах соціальних хвороб, породжених визиском.

Хочеться гукнути на весь світ — хай живе життя! геть думки, турботи!..

Тисячі картин світової краси... Краси „великого світу“, краси еротики, краси богохвалення...

Жадного малюнку проблеми розвою людства, побуту того часу „нижчих шарів“... Великі майстри віддавали свої талани до ніг тих вельможних, хто міг підвести їх на п'єдестал велетнів, од ласки яких залежав їх добробут... Знаменитий музей — це чудова установа класичної малярської краси, це архів класичної краси і згадка — для кого, в свій час, була творчість великих майстрів.

Це жорстокий осуд, од якого здригнеться серце вченого, серце людини науки, знавця мистецтва.

Коли розглядати з погляду величності світової проблеми людства, глянути через безперервний потік крові, що розливається по цілому світу боротьби за життя класу, без якого ціле людство не може жити — певне матиме рацію німецький товариш Л., який кинув, розглядаючи одну центральну залу, увіпану чудовими витворами великих мерців:

— Як до речі було-б отут упорядкувати Бар-кабаре „Національ“, яке перенести з Фрідріх-штрассе... Прикраса навкруги готова...

Довелося з ним погодитися.

Але що ви, хіба-ж можна, так це-ж була своя епоха — тепер же інший час?..

В такім разі заглянемо до „Великої виставки“ останніх витворів митців, учнів тих, що творили красу галереї, що відкрилася в Дрездені, поруч світової галереї.

Фото-кубо-експресіонізм 1924 року намагається в інших формах, тонах відбити той архів краси, що скопичено в світовому музеї світової краси. Жадної риси, жадного натяку, відбитку того, що твориться в громадянстві. Лише кілька картин Мокріца Краузе, Ебе та Рудольфа дають фото-етюди жовніврів, робітника на заводі, матір, дитину й робітника.

Останнє — міщанська домашня іділія, типи пань, ландшафтів та „красот“ тіла... Мистецтво цих творців, узаконених державою, далеке від життя... Бо дійсне мистецтво не може побачити світа й воно під дозором влади хорониться в квартирах його творців — Гроса,

Шліхтера й сотки інших, хто зрозумів світ. Вони ждуть свого часу. А доки що людство бачить „красу“ творів певної „епохи“ без її відбитку — без краси для людства.

31

Настирливий фотограф намагається неодмінно вас сфотографувати на фоні музею, ратуші чи Ельби. І щоб одв'язатися од нього, ваш єдиний аргумент може бути те, що ви їдете на годину з Німеччини. Тоді він дає вам спокій, лише купить у нього пару гарних листівок, або чудово виконаних порнографій. Ви мусите хоч листівки купити, бо вам дорога кожна хвилина, а в'їдливий торговець все одно буде увесь час вимотувати вам кишки.

Краса Дрездена примушує вас іти пішки, до вокзалу.

Нарешті, ви купуєте квиток до Праги. Забуваючи, що вам доведеться знову корчитися на своїх місцях у потязі й проклинати всю цивілізацію Європи, ви, в надії на відпочинок, поспішаєте до вагону. У ваше купе набивається комерсантів, з залізними, до верху набитими рюкзаками, що неодмінно будуть намагатися в час руху випробувати чи міцна у вас голова й шия, — і потяг рушає.

„Непомітивши“, як ви одсиділи ногу, і через це почав ваш ревматизм тягнути жили в ногах — ви чуєте голосні, різкі покрики, що вже Баденбах — кордон до Чехії.

Поверхово переглядають ваші речі, а за кілька хвилин ви вже п'єте чеське пиво, заощаджуючи на кожному кухлі цілих 12 німецьких пфенігів.

Нотатки мандрівника

(УРИВКИ З ПОДОРОЖИ ПО ФРАНЦІЇ)

„Як німці та по-французькі заговорили“ так малось на думці дати оглав цій розвідці, але тому, що ми вже умовилися обійтись без них — цей важний нарис буде без назви.

Як відомо, ще заздалегідь світової війни, Франція точила зуби на Ельзас-Лотарингію, що в свої часи раз таки належала до Франції, та що цю країну 1870—71 р. забрала знову таки до себе Німеччина. Одним словом, Франція зазіхала на „свій“ Ельзас, як Німеччина зазірала до інших територій в самій Франції та в колоніях.

Після війни Франція таки „визволила“ бідну Ельзас-Лотарингію з-під німецької кормиги й прилучила до себе (відомо всім, що Антанта — це ж „ненька“ всіх поневолених націй — тому частка Антанти — Франція — мусила визволити цю країну з-під німецької „неволи“). Адже хіба то дивно: в Ельзас-Лотарингії мешкає аж до 10% французького населення, кілька відсотків інших племен, а решта німці.

Після цього вийшло так, що два мільйона німців опинилося під Францією (всього в цій країні поверх двох мільйонів населення). Правда, для Франції трохи дивним здається, що ельзас-лотаринці не розуміють по-французькі... Та не лише не розуміють, а молоді салдати ні в зуб не втнуть навіть французьких термінів команди. Французькі філологи хитають головами й нарікають, мовляв, як-то німці спаскудили бідних французів? Одне дідусі, бабусі й татусі та мамусі ельзас-лотаринців припускають, що то певне через їх німецьку породу. Взагалі тут якесь непорозуміння: по всім ознакам виходить, що ельзас-лотаринці французи; бо німці люблять пиво, а ці п'ють вино, німецькі жовніри мали сірий одяг, а ці тепер мають блакитний та ще й з куховарськими піржками на головах, а німці в кашкетах... Німці доять молоко з коров, а ці з кіз. Вся біда лише в мові та в сердитих і досить одвертих репліках цих „не розумних“ ельзас-лотаринців про те, що їм не личить бути під Францією, бо які-ж вони французи, коли вони німці... Чудасія! Отже „плебісцит“, за якого вирішала справу Антанта, виявив, що ельзас-лотаринці французи... І чого ото вони хочуть? Невже знову мати свої німецькі школи, щоби продовжувати ненькину мову? Чудний нарід. Вони повинні бути гордими, що по-французькі навчаться, а деякі вже й заговорили... Правда заговорили так, що парламент цілих два тижні бився вирішити щось, та так і не вирішив. Страсбург (Страсбург складається з корнів німецької мови штрассе — „вулиця“ і бург — „містечко“) „столиця“ цієї країни — тепер по своїй етнографічній назві у французькій географії зветься теж Страсбург...

До християнської ери ця країна звалася перша Германія (Germānia prima). Як бачите ця країна ще здавна належить до Франції...

Коли переїжджати зі Страсбургу до Парижу, можна завше матиприємність бути свідком веселих розмов по-між ельзас-лотаринцями та парижанами (відомо всім, що по цих дорогах їздять здебільшого французи, опікуни Ельзас-лотарингії та ельзас-лотаринці, що тепер мусять здавати свої податки до Парижу...). Веселість ця полягає в тому, що ельзас-лотаринці завше чомусь нападають на французів за їх силувану крадіжку Ельзас-Лотарингії, а опріч того чомусь гудять французький демократизм, що не дає можливости їм самовизначитися й зновузприєднатися до Німеччини... Французи-опікуни в таких випадках починають „викладати історію“ цієї країни та дорікати ельзас-лотаринців за невдячність свого визволення... Ельзас-лотаринці на це дають инші історичні справки та заявляють, що французами таки їх ніколи ніхто не зробить, що це було-б противним їх істотности, та що вони таки знову, хоч крути хоч верти, а приєднуються до Німеччини.

В таких випадках — французи-опікуни необережно кидають в повітря, що тут пахне німецькими марками — і ельзас-лотаринці, розуміючи чим це тхне, замовкають. Тоді „торжествує“ французький демократизм... а ельзас-лотаринці вигукують: „Vive la France!“

Таким чином, ви їдете з Чехії до Франції спостерігаючи різні пасажирові видовища. Переїжджаючи Германію, де потягова чеська бригада змінюється на німецьку, ви помічаєте, як відразу в потязі настають инші порядки німецькі, чеська байдужість до вагонів і пасажирів переходить до уважності, як та уважність переходить у злість... Можливо, що злість та не безпричинна, бо-ж ваші вагони дріботять як розхитана таратайка, а сміття не заміталосся з самої Праги... Є тут на що злитися тим, хто не звик до такого „порядку“. а коли візьмете під увагу, що німецька бригада повинна здати французам „все в ісправності“, то уявляєте, як то повинні німці злитися. Як тут у чорта доглянеш, коли в час руху, і чомусь то, як-раз на німецькій території, десь повипадають з вагону шиби, обірвуться тормозові кишки чи одчахнеться яка двєрина з купе...

Хто, скажуть, винен?

— Німці... Це, мовляв, умісне вони, таке роблять з чесько-французьким потягом...

Одначе ми-ж знаємо „ретельність“ і чесність володарів Германської Держави... Тому не буде дивним, що на якійсь станції потяг затримується на пару годин, доки німецькі жандарми не позбирають зо всіх пасажирів вагону певної суми на починку тої шиби, чи дверей, не підчиняють їх і не пустять потяг далі, щоби через який перегон проробити теж саме...

Хто кого „об'ягорює“: — чи чехо-французи німців, намагаючись за їх рахунок підчинити свої пасажирові потяги — чи німці тих, еправляючи попсоване за рахунок пасажирів, так щоби на французькій

території двері знову одпали, або та сама шибка вискочила... Ясно лише одно: інтернаціональні пасажирки від цього мало мають прибутку й прибуток напевне лишається на німецьких залізницях...

Та врешті ви добираєтеся до французької території.

Сумних німців заміняють веселі французи. Весело перепускають вас через митницю, паспортний огляд... Безжурно насвистуючи, механічно трахкають печаттю по вашим паспортам, совісно приглядаючись до тих, що не мають чеської обкладенки (бо чехи можуть без візи їздити до Франції, як і французи до них: приятелі, нічого не зробиш!) і швиденько занотовуючи на окремий папірець тих, хто має паспорти з написом на обкладенці „Пролетарі усіх країн, єднайтеся!“

Це, брат, вже не Німеччина, де за всяку тобі соринку гей, гей, що буде...

Тут собі сидиш на (таких, правда, як і скрізь) вузеньких сидальцях, розгортаєш свою їжу й „ніщо-же сумлянешся“ смітиш апельсиновими, яшніми шкаралупами, ковбасяними шкірками, огризками під ноги собі й сусідам.

Тебе, для веселости, підтримують сусіди, сусідки... За годину, другу, вже всі ходять не по підлозі, а по шкаралупах, огризках, бичках... Шкаралупами вам муляє там чим сидите... Шкаралупи у вас на колінях, куди безжурно шурляє веселий дідок з племінницею, що снідають візаві... Взагалі ви їдете без жадних там зауважень і думок про якусь охайність... До вас зазирає, в час подорожі, кілька раз веселий кондуктор, — жартівливо запитає, чи нема кого тут, щоб доплатити за квиток, мовляв, може забув хто взяти на станції. Одночасно чвиркне з-під люльки вам під ноги...

А коли ви витрете хусткою його частину харкання, що одірвалася і попала вам на коліно, та ніяково з телячою усмішкою відповісте, що ви їдете випадково не тим шляхом, як по квитку значиться, він сяде коло вас, або нема місця — навприсядки, — виглягне свою зайорзану квитанційну книжку зі скрюченими краями, напише вам квиточок на 10 — 20 франків штрафу чи доплати й zarazом розповість пару цікавих анекдотів...

Ви весело заплатите, щиро насмієтеся з його гумору, а він ніби нікодуєчи, що мусить розлучитися, так-же весело кивне вам вітання й наспівуючи „американське „Шкаділлі“, пританцьовуючи, почвалає далі, до других купе...

Сумна, зелено-сіра Німеччина липилася ззаду. Її змінила сонячна, „весела“ Франція.

Хоч ще й не прибрано й не заглажено рівчакки, кучугури — колишніх бліндажів та зруйнованих кам'яниць — наслідків не так давно минулого світового бойовища — краєвиди Франції мимохить навівають українську пісню гаїв, степів, ланів.

Пахне Гоголем і „Полтавою“, тільки замість „тиха українская ночь“

„Весела Франція вночі,
бо стогнуть вдень там сукачі...“

Імпровізацію залишемо нашим поетам, побувавшим там...

Веселий і прекрасний її Париж.

Не дарма він став синонімом краси якого будь міста чи куточка, що претендує на красу. Не дарма на цій красі спекулювали цілі віки й для захисту його підбурювали самі кам'яні серця; не даремно в нім самим п'ятисотлітня будівля „Нотр-дам“ („наша дама“ — так звуть парижани „матір божу“) за всі часи революцій не згубила й сантиметру шкла чудової краси орнаментованих вікон.

Ця зовнішня краса Парижу з оздобленими будинками, зірко промінними вулицями, з бульварами, садами басейнами, парками, прекраснішими симетричними тумбами, статуями, та вазерунчастими ліхтаревими стовпами... — Все це подібне на чудово прибрану кімнату смаковитого знавця краси й симетрії.

Він захоплює приїзжого глядача, він втягує в себе кожного, хто має вільний час, хто не потребує міркувати про завтрашній день...

Не даремно російська буржуазія мала собі Париж за резиденцію постійного перебування для розваги.

Він дає таким — все, що потрібно.

Не на вітер вигадана балаганна пісня наших петрушок:

„В Париже, в Париже, в Париже хорошо;
Нам с тобою, Ванюха, побыть там не грешно!“

Тепер російську буржуазію замінила американська.

Світова війна дала можливість сидячим американцям побувати в Парижі, а заборгування Франції Америці додали ще щільнішого зближення кредиторів з дебіторами. Тому не дивно, що, — як правда пише Вера Инбер, — Париж ввесь „робить і пристосувався до смаку американської буржуазії“. Ними заповнені всі готелі й вільні квартири, ними заповнені всі кабаре „Раї“, тапцульки. Правда, американці не дуже намагаються пристосувати себе до французьких звичаїв і мови — за те Париж пристосовується до них. Поволі він американізується, починаючи од звичок до мови... бо конкуренція — двигун торгівлі...

Але Париж має й околиці, де люди не помічають цієї краси й веселости, він має цілі табори сімей, що розташувалися по незручних, півтемних будинках родинні зернята тих, що в свої часи були закатовані, знищені в часи великих революцій, в часи останньої боротьби пролетаріату за комуну...

Як не намагалися протягом півсотки літ знищити всякі ознаки великого початку боротьби — все-таки вони лишилися, вони зберігаються навіть в музеях, чого сами володарі їх не знають. А сотки тисяч тих, хто працює на це веселе місто, знають кожен куточек, кожен камінець, де бризнуло кров'ю великих борців... І ці ознаки впливають мимохіть навіть на тих, хто нутром не переварює цієї борні. Хіба не диво, що Ілля Еренбург, цей парнасовець, постійний одвідувач „Ротонди“, той, хто на світ дивиться з точки зору „наплювать“;

„моя хата з краю“; „я всіх ненавижу й усіх люблю“ — він написав: „Люльку комунара“?.. Хіба ті мігральези, що переховуються в „Музеї Інвалідів“ — Наполеоновському пам'ятнику — як зразок минулої техніки Франції та її побідоносної міці — хіба вони не нагадують собою знищених десятки тисяч комунарів... А вкривац і мігральези іржа... Хто може поручитися, що вона не є наслідок забризкані крові тих, кого в упор перед дулами розстрілювали ці мігральези...

А чудесні малюнки полк-водців, маршалів, епізоди величких боїв знаменитих пієрів, хіба вони не записані в історію класової боротьби, хіба вони не читаються сотнями тисяч, мільйонами французів...

І все-ж це тут, в Парижі, в знаменитому музеї інвалідів, — оролі мілітаризму великої Франції...

Тут не допоможуть ні величні храми з єгипетськими гробницями Бонапарта, ні тисячерічні обеліски, виставлені на показ всім на Конкорді — ніякі замовчування й замазування іншими красотами „Лувра“ очей тих нащадків, що лишилися, що годують, що дають велич Франції.

А ці нащадки час-од-часу дають про себе знати, вони все збільшуються...

Луїза Мішель, учасниця Паризької Комуни, похована на кладовищі ле-Валуа. Ле-Валуа — робітничий район.

Роковини її припали (1/II) в чудовий соняшний день. Десятки тисяч робітників висунуло на вулиці. Червоні прапори, з радянськими золотими, зірками кумачовими хмарками вкрили голови пролетарів... Тисячі рушили по погано мощених вулицях околиці... Гучно залунав „інтернаціонал“ під проводом самого композитора його музики старенького Дегіте...

Вулиці запружені людом — не видко початку — нема кінця...

Ось змовк великий гімн і інші шерєги підхопили „Louise Michel et le drapau noir!“ (пісню присвячену Луїзі Мішель).

Кожну перехресну вулицю оточують кінні й піші блискучі поліцаї.

З другого кінця вулиці, де покрутилася демонстрація, чути: „A l'un de nos grands amis“, що через невисокі будинки змішалось з паралельною групою величкої „Terre et liberte!“

Середина демонстрації вже йде через площу, з якої розбіжні вулиці оточені жандармами-велосипедистами. Нашвидко йде групування серед демонстрантів і, несподівано, згруповані хористи, гучною гармонією, що розгинала серце, душу — залунала по-російськи „Эй ухнем!“ Остовпіло все навкруги... На віках очей демонстрантів заблищали кристалеві росинки...

Задні шерєги проходячи повз близьких нерухомих жандармів в такт хору тисячами голосів гримнули: „Ми Совет!“ і покотилося через всю демонстрацію, підхоплене кожною сотнею в кінець...

„Ми совет!“

Малі дітки, що брали участь в демонстрації, на плечах своїх батьків, погрозово кивали своїми зіпленими кулачками у бік поліцаїв...

Вони теж відчували темну силу своїх класових ворогів...

Кілька старечих, вже німечних дідусів — комунарів, паризької комуни — гордо йшли серед цих тисяч, а їх добрячі суворі очі блищали вогниками електро тітрів: „Наша справа ще виграється“.

Деякі з них, бадьориші, несли червоні китайкові квітки й листівки...

„На агітацію“ ласково промовляв старечий комунар, підставляючи кружку для заплати за продану квіточку, листівку...

Цвинтар Ле-Валуа не міг вмістити всіх демонстрантів... І довго майже до вечора проходили шеренги по його доріжкам, щоби дати честь могилі Луїзи, як запорука до виконання її великої справи боротьби за комунізм.

Наскільки багате французьке, а паризьке зокрема, робітництво на історію своєї боротьби, своєю силою, настільки бідне воно матеріально, як взагалі в кожній країні, поневоленій капіталом. Те саме, що й у Німеччині, робочий люд затиснуто в рямці машини, що витискує з них прибуток. Різниця лише та, що там воно стиснуто одверто в поліційні пазури, тут же ці пазури прикрито демократичною мантиєю. Протягом десятиліть цей демократизм створив традиції, в'їдливу бактерією труїв організм, психологію громадян. Поскільки психологія Німеччини не дозволяла не лише робити, а й думати; тут психологія направлена „демократизмом“ у бік думання й балаканини, але не більш. Ця можливість дала вилазку: — в чім справа? „Можеш собі говорити, що хочеш, а чи хто буде тебе слухати — інша річ“.

Тому не диво, що французи надзвичайно чемний, говорливий нарід, готовий до послуг і т. п., одним словом, джентльменистий, гострий на слівце, каламбур, веселощі. Цьому сприяє сама гарна природа Франції, цьому сприяє „демократизм“...

Не забудьмо, до Франції що - року зафрактовується сила робочих рук з-по-за Франції, без знання мови, звичаїв і, таким чином, сполучення... Французький селянин в деякій мірі є збутчик свого продукту чи в сировинній, чи сурогатній, чи готовій формі. Отже, все це докупи взяте є в деякій мірі декаданс, а не ренесанс розвитку. Тому не дивно було, що й страшена війна, що гнітюче одбилась на всі шари французького громадянства, не могла бути стимулом до сподіваного...

Але така вже політика. Це не входило в мої завдання. Тут сказано було лише міркування дилетанта літератора на теми, на які йому вряд чи варто ставити діагнози...

Франція останніх часів немає ще класової пролетарської, як ми зevamo, культури. Та культура доки що розвивається на стінних газетах у формі писання памфлетів, звісток і віршів на коліні, на шматочках паперу та виліплювання їх в... уборних, іноді по цехах. Правда тут нема нічого дивного. Пролетаріят Франції ще не в силі утворити зі своїх кадрів своїх культурників, вчених, літераторів. Вони заповнюються з шерегів інтелігенції.

Хіба дивно, що Анатоль Франс був другом робітництва, або Анрі Барбюс є письменником пролетаріату. Та таких можна сказати раз, два й кінець.

Зрада з боку культурників і ватажків була так рясна за весь час, що робітництво просто зневірюється в них (не забудьмо Бріанів — друзів і ватажків робітництва, на спинах яких ті осягнули „становища“).

Хіба буде дивним отже, що сотні часописів (а їх у одному Парижі до 500), всі видавництва, письменство — це слуги капіталу — тих фраків, про яких так влучно сказала Інбер.

У Франції можна мати твори чи в формі письменства, чи художности або иншого мистецтва — для всіх верств, починаючи од сенатора-вченого й через клерка та базарну торговку до проститутки; а для пролетаріату (не кажу про пролетарські) їх нема. Тут не згадується про одиниці Барбюсового типу чи Окутур'є, що є невеличким явищем.

З видавництв пролетарських маємо газету „Юманіте“ (головним чином) та журнал „Клярте“.

Як характерне явище для французьких умов „Клярте“ заслуговує уваги, щоби спинитися на його історії. Воно почасти характеризує взагалі історію розвитку пролетарської літератури у Франції поруч з розвитком комуністичного руху.

„КЛЯРТЕ“

Шляхи цього літературного об'єднання так зігзагчасті і такі криві в минулому, що потребують студіювання тих громадських взаємовідношень, на ґрунті яких виникла й росла ця організація. Так само цікаво, на якому ґрунті вона й зараз працює та її перспективи.

З часів минулого століття, коли почався великий розвиток промисловости й, таким чином, кристалізування пролетаріату, з часів, коли цей пролетаріат хотів забрати владу до своїх рук і героїчно боронив Паризьку Комуни, з часів, коли десятки тисяч комунарів було винищено, — в силу різних обставин розквіт був реформізм. Буржуазія зуміла насадити „демократизм“, а буржуазні ідеологи, а частково й реформісти, допомогли цей „демократизм“ прищепити масам і заповонити ним творчість.

Цей „демократизм“, так завзято оспіваний разом з буржуазією — соціалістами II Інтернаціоналу — допоміг в часи виникнення світової імперіалістичної війни запалити до бою й демократію Франції.

Але війна, як така, дала добру науку. Соціалісти II Інтернаціоналу були вщерть дискредитовані. Серед „демократії“ настало розчаровання.

Коли-ж виникла революція в Росії, а після того Жовтнева революція, гадалось, що й Франція, де вже народилися нові прагнення, зробить те саме.

Початок стихійних виступів був уже на фронті, де після невдалого, безглузкого наступу в *Chamin des Dames* (*Sœuvres*) кільканацять полків вчинили бунт і пішли в тил (те саме зробила й одна російська бригада, що була в складі французької армії). Одначе, тил був не підготовлений і жандармерія швидко впоралася з бунтівниками. Кілька тисяч було вислано до Алжіру й, таким чином, початок стихійної революції було задушено.

В ці часи друковане слово соціялістів II Інтернаціоналу вже не мало того впливу й самі події, що назрівали, потребували іншого.

Інтелектуальні сили буржуазного походження й ідеології, що побували на фронтах і на власній шкурі дізнались про „демократичні“ змагання—теж повстали проти війни. Одначе, певної організації, певного творчого органу не було.

Тоді Раймону Леферу (один з марксівських інтелігентів, який розумів лозунг „з імперіялістичної війни створити громадянську“) кинув клич до організації „Арак'а“ (спілки бувших військових) і їх органа—газети „Клярте“.

Найлівіші з соціялістів того часу, як Ваян Кутюр'є, Жорж Бруєр, Анрі Барбюс приєднуються до його заклику, й ця невеличка група взялась до засновання організації „Арак'а“—організації бувших військових та „Клярте“—їх газети. Коли взяти на увагу ті часи „демократичного“ й „соціялістичного“ впливу—то це вже був бунт бувших військових. Таким чином виникла газета „Клярте“ („Світло“), виникла організація „Арак“.

Часи 1917—1919 р. р. відзначаються психологічним переломом у лівих груп французького громадянства й соціялістичної партії. За ці роки „Клярте“ розвиває велику діяльність по шляху освідомлення військових і робітничих мас, пропонуючи соціяльну революцію. Скрізь засновуються групи „Арак“ і „Клярте“. Активні сили „Клярте“ центруються біля масової роботи в „Арак“.

Гадалося, що через неї можна буде підготувати перший етап революції. В цей мент до активної роботи в „Клярте“ пристають нові інтелектуальні сили молоді, виходців з буржуазії, що в наслідок війни порвала зі своєю класою і стала на шлях соціяльної революції—як Берньє, Фур'є й инш.

Одначе, специфічний французький демократичний соціялізм не дає далі розвинутиись подіям у тому-ж напрямку, хоча в самій соціялістичній партії вже й назрівав перелом в бік комуністичних доктрин, класової активної боротьби.

До „Клярте“ за період з 1919 року припаюються нові й нові соціялістичні елементи, що були захоплені новими ідеями, новою течією. І в той час, як активніші товариші—вже комуністи, займаються безпосередньою роботою в масах в „Арак'а“,—„Клярте“ поволі переходить до рук тих нових сил, що ввійшли в останні часи. Таким чином, з 1919 року лінія „Клярте“ починає викривлюватись й навіть набирати протиреволуційного напрямку. З органа, який народився для класового освідомлення мас, для пропагування соціяльної революції—нові керовники—вже створили цілком протилежний часопис. На ті часи він має вже склад: Ляцко, Цвейг, Дюмель, Мурель, (англієць), Скуд (бельгієць) Сіріл, Тольєт, Колен, Анатоль Франс, Ромен Ролан.

Як видно, склад самий різноманітний — од художника слова, що прийняв революцію, як необхідність, — до публіциста, що йде реакційними шляхами й навпаки.

Цей склад „Клярте“ в своєму коаліційному угодовстві називав „Клярте“ органом „інтернаціональної думки“ (швидче — органом балаканини різно класових інтелігентських елементів).

Нове „Клярте“ вже пропонує банкет в честь Вільсона, а один реакціонер, Шарль Рішель, пропонує кляртовцям 1000 франків й помешкання, лише - б вони не згадували добрим словом „бандитів“ Леніна й Троцького... (це було певне в бік Анатолія Франса). Поволі „Клярте“ починає звертати на себе не аби яку увагу всіх реакційних елементів, що намагаються зовсім його перетворити в свій орган.

Тому не дивно, що всюди по Франції й навіть в Америці, Бельгії то - що починають організовуватися групи „Клярте“ аналогічного напрямку (інтернаціональної всекласової думки)... Для характеризування цих груп варто навести приклад, що одна з них ставить доклад на тему: „Пітагор, як Кляртист“... Як видно, „Клярте“ стає збіговиськом самого різноманітного характеру елементів — од люмпен - анархіста - поета до бульварного письменника - буржуа й фігляр.

Тоді старі кляртевці повертаються назад до роботи в „Клярте“ й починають боротьбу в самій організації.

„Клярте“ й кляртевські ячейки першої організації замість стати ячейками Комінтерну, — звелися до збіговиська буржуа. Тому почалась завзята боротьба за очищення „Клярте“ від намулу й зміни самої головки.

1920 — 1921 р. р. — проходять в цій боротьбі. Перед напором невеликої упертої групи старих кляртевців — починають з „Клярте“ втікати ворожі елементи.

В 1920 році помирає Лефер і старі кляртевці в йому гублять свого ватажка й ідеолога.

Не забудьмо, що в ті часи революційнотворча Франція, як і активно революційні сили не мали ні звідки жадної підтримки й ідеологічного керування. Тому не диво, що деякий час старі кляртевці серед більшості ворожого елементу нової формації — кілька часу топчаться на місці. Існування Радянської країни дає їм нової сили. Вони беруться за лінію інформації в „Клярте“ про Радянські республіки, про хід Пролетарської Революції.

В 1921 році викидаються останні „нової формації кляртисти“ й старі кляртисти в кількості трьох осіб посідають „Клярте“.

Від тепер почався новий період, період відродження напрямку „Клярте“, ліквідації народжених груп „піфагорових кляртистів“ та зарекомендованих за роки 1917 — 1919 опінії про „Клярте“ й борги.

В 1921 році до складу „Клярте“ входить новий тов. Дензол (Парижанин) і ці кілька душ робітників починають реорганізацію.

Почалась методична боротьба з ліквідацією всюди по Європі й Америці (навіть Бразилії) — „Кляртевців“.

Кілько осіб (Кутер'є, Фур'є, Парижанин, Барбюс, Марлен Марке) цілковито віддають себе справі „Клярте“. Від тепер „Клярте“ змінюють з Тижневика на двохтижневий журнал. В листопаді 1922 року

В. І. Ленін шле кляртевцям листа, в яким коротко пояснює необхідність боротьби й завдань, що стоять перед революційним пролетаріатом.

Це дає нові сили „кляртевцям“ і вони починають боротьбу проти „соціалістичного французького духу, щоби перевести Ленінову лінію в складних фантастично дивних французьких обставинах (хто знає ці обставини, тому ясна ця постанова справи. А обставини дійсно фантастично складні).

Нам в Радянських республіках, де ми маємо всяку мить відповідні джерела ідеологічного виховання, де ми маємо відповідні компетентні установи, де ми маємо практичну школу революції, де ми маємо вже іншу вироблену психологію,— де ми маємо пролетарську республіку — нам дивним здається таке положення. Але тут, де йде ще деференціяція мас, де демократизм переплутався з соціалізмом, Мартовським, Спінасовським марксизмом та чисто буржуазними ідеологами, що труїть мозок трудящих — тут в цих обставинах надзвичайно цінно мати корективи чи ідеологічну лінію, щоби йти нею до наміченого шляху. Тому й коротенький лист Леніна дав директиву кляртевцям на довший час.

Класифікуючи нашу літературу у Франції — можна обмежитися короткою характеристикою їх творців.

Клярте: Анрі Барбюс — романіст, відомий всім художник слова, паціфіст, в складних демократичних умовах не одривається од пролетаріату й своєю творчістю дає натиск молодим письменникам до нового змісту творчости.

З роману переходить до наукових творів в художній формі (історія праці од початку світа до майбутнього).

Ва'ян Кутур'є — письменник - публіцист — і критик комуніст.

Донзел (або Моріс, Парижанин) новеліст-прозаїк, ряд реалістичних оповідань „Революція на селі“ полеміст, критик. Переклав Маяковського, Буніна, „Добродій із Сан-Франціско, знавець руської, української мови.

Пауль Фур'є — мистець слова, політичний етюдист (голова і руки редакції Клярте Мадлена Маркс — молода романістка новелістка („Жінка“ й ин. твори), намагання в белітристичній формі виявити проблеми сім'ї й індивідів класів громади.

О'Кутур'є — художник імпресіоніст, ілюстратор.

З робочих письменників варто одмітити, хоч ще й не оформлених, Марсель Геля та Люї Поля.

В свій час близьких класової творчости, але що разом з більшовизацією Клярте одійшли на свої шляхи такі письменники як Др. Ромель, (песиміст), Жан Бернье, Ланке, Леон Мусінан (кіно-творець), Маргіне (що перейшов на драмат. творчість) — аля Толеровського напрямку, Жуо (Ромен-Ролянський дух, „трагічні дні“ *Ze xrage*) Леон Базальвет, Жорж Тальблок, Жувер і ин., що мають притулок в журналі „Европа“.

Тут оминається розгляд групи Моната (Росмеер, Далягорт, Гадапеш, Шамберлен) синдикалістського напрямку, що почала видавати публіцистичний журнал „*Ze revolution proletariene*“, а також сотки мистців — для мистецтва бульварної літератури,

У нас перед молодими митцями слова розкинуто оракула чи вивчати мистецтво заходу чи оминувши його — творити нове? Дехто кидає фрази — „захіть заходом, а ми й самі впораємося“; дехто застерігає: „неможливо, вивчаючи форми, не захопитися й „нутром“ тих речей, що вивчаються“...

Тут варто навести приклад з Японії, що перехоплює абсолютно все європейсько-американське і влучно, непомітно для ока пристосовує до своїх японських обставин, звичок і т. п. Це буржуазна цивілізація так перехоплює іншу буржуазну без зміни змісту, а лише зовнішніх форм.

Без вивчення минулого — неможливо накреслити майбутнє й шляхи сучасного. Без вивчення ворога побити його вдається лише випадково, а не завше. Без вивчення віками накопиченого людського хоча-б і буржуазного досвіду, що випадково пристосовувався до буржуазних умов неможливе накреслення певних шляхів на сьогодні, як і на майбутнє.

Але вивчення того всього повинно йти під зором досвідченого класового розуміння, а те розуміння повинно бути не делетансько-наукове, а переконуюче, розумове, нутряне. Без цього не допоможе вивчення минулого, як безсиле, кволе буде й розумово-нутряне класове без вивчення минулого, чи сучасного чужого, але накопиченого віковим досвідом.

Тут варто повчитися у Захода. Кожен мистець, раніш ніж чим стати досконало, вивчає шляхи своєї галузі — й коли він осягне те, коли до того у нього є ще й „нутро“, він осягне свого; — ні — він до кінця віку буде випробовувати себе в декламації, роздачі продажу кустарно-зроблених на шапірографі творів в знаменитій паризькій „Ротонді“, навіть коли-б він писав ультра-буржуазні речі для буржуазних видавництв...

Буржуазія потребує мистецтва для об'єгорування чи насолоди мас в своїх інтересах. Коли-ж це буде халтура, коли воно буде не художнє (а художнє все те, що сприймається масами — попит), в залежності від ступенів розвитку їх — сановники, робітники, фермери й інші шари — буржуазія не дасть розвитку такому „талану“... Тому не диво, що Париж є притулок для тисячів таких невдачників, що не змогли при своїйму найвищому бажанні послужити буржуазії — зробитися їх письменниками... Тому їх мамою стає „Ротонда“.

Для чого-ж ми повинні розводити халтуру, делітанство, неучтво?

Мистецтво є величезний чинник виховання мас в широкому розумінні цього слова.

Для цього, щоб виховувати, не можна бути неуком в своїй галузі виховання. Бо неук не може навчити, а лише затлумачити.

Ми так багато наговорились з серйозними речами, що час перейти й до відпочинку.

Дивна штука. Чому парижане протягом десятиліть призвичаєні до чужоземців, ще й досі не гублять до них інтересу. Не лише урядовці, скажемо, жандарми та шпики, що цілими півдесятками роз-

з'явивши рота стоять проти дверей Радянського посольства та любуються хто входить і виходить, а й приватні громадяни. Тобі абсолютно не буде сумно ні в таверні (столовці), ні в вагоні, ні в крамниці, ні в готелі — ніде. Особливо в таверні. Ви неодмінно будете увагою ввічливих французів — ціла таверна буде гадати якої ви національності, який бравий лейтенант або каменяр стане неодмінно конферанс'єм, і почнуться здогадки; будуть перечислені всі нації, крім, звичайно, вашої, а коли ви врешті весело назоветесь — тут почнуться здогадки: хтось неодмінно що-будь розповість з приводу цього й ви станете приятелем всіх одвідувачів таверни. Наколи вам випадково захочеться смаженої цвітної капусти, а ви забудете, як її звать по-французьки (або забудете, коли вивчити мову, вивчите меню), — вся таверна візьме участь розгадати що-ж то ви хочете.

Будуть перераховані всі страви, перейдуть до здогадок, хтось почне врешті малювати, щоб може малюнком напасти на ваше бажання. І коли третє або п'яте обідаючих пристигне, та буде кожним випито по дві три зайвих порцій гарного бургунського, або просто білого слащавого (звичайно за їх власний рахунок) — врешті хтось натрапить на назву бажаної вам страви. Тоді веселости не буде кінця. Кожен з них радісно зітхне, бо врешті вам одгадали що хтілося... Вам неодмінно залишать на будуче ваші місця, а коли в певний час ви з'явитесь — кілька десятків обідаючих вас зустрінє радісним: О! А! Добрий День!

Ви згадаєте Німеччину — де ви можете прожити цілі роки й нікому абсолютно не буде до вас діла, а як захворієте, то господар позвонить до пункту й коротко передасть: „заберіть“, „захворів з кімнати № 9“. Згадаєте ви й площу на Zoo, коли ви щойно прибули до Берліну й ставши на роздоріжжі коло поліція, спитали його:

— „Де Йохімшталлер штрассе?“

А доглядач порядку, подивившись у книжечку, коротко відповів вам:

— „Такої вулиці в Берліні нема — й одвернувся до виконання своїх обов'язків — догляду порядку... Коли ви трохи постоявши й поміркувавши, знову запитали його:

— Так Йохімшталлер штрассе тут- же по плану, — він приємно усміхнеться й промовить:

— А! Йоахім — шталлер штрассе? Оп вона! і натисне при тім на а, яке ви оминули при першому запиті... й ткне пальцем просто перед собою на довгу вулицю з Zoo...

Якщо ви приїдете до Франції й вам прийде на думку замість того, щоби практично удосконалювати свої знання французької мови, її теоретично зміцнювати, вам неодмінно радиться піти до книгарень і придбати або захопити з собою „практичний порадник французької мови“.

Для зразку чудесної теоретичної практики з таких порадників тут наочно доводиться їх необхідність для кожного мандрівника. Особливо, коли це ділова людина.

(За відсутністю українського, все одно навожу з російського).

а) Взагалі практичні розмови.

— Он поломал себе руку и вывихнул себе ногу.

— Первый любовник мне не понравился.

— В этой п'есе много слов в сторону.

— Занавес падает.

б) Туалет.

— Поднимите просто волосы и воткните мой гребень с жемчугом. Он в шкатулке с драгоценностями.

— Подайте мне мой корсет і зашнуруйте меня покрепче.

в) Як захворієте то масте.

— Я получил тяжелую, заразительную, внутреннюю болезнь.

— Я вижу еще два зуба, которые начинают портиться. Я вам советую их немедленно запломбировать.

— Боже! Нет ли средства, чтобы его сохранить?

— Не отчаивайтесь из-за этого.

— Я вам вставлю челюсть.

— Покажите язык. Пульс ваш неровный (учащенный, слабый) и язык очень обложен.

— Во всем теле, особенно в груди и в крестце, у меня такие сильные головные боли.

— Вы измерили себе температуру?

— Вставьте градусник, пожалуйста.

Тільки не треба помилитися, при цьому — куди вставити...

Як бачите — практичний поради́к — хоч куди. Без нього людина буде, як без рук...

Лувр — світовий мовчазний інститут (музей) краси й історії культури од вавилонського царства до ХХ століття.

Щоби досконало дослідити його треба не тижні, а місяці, роки. Тут в чому повчитися, хто вивчає історію культури людства, а особливо історію розвитку і ледарства пануючої класи.

В свій час, ми говорили вже про Дрезденську Галерею. Тому нема нам рації спинятися в цьому на Луврі. Ми можемо вихвалитися тими світовими творами, скульптури, малярства і їх творцями, що залишили нам у Луврі свої цінности; ми можемо з піною у рота доводити:

„Е, мовляв, що там не кажеш, а минула мистецька культура далеко вища од сучасної“; ми можемо годинами й днями тут простояти проти Джіоконди, Рубенсових ренесансів, веселих революцій Делякруа; проти Венери Мілоської; ми можемо насолоджуватися красою всього багатства художности, але відбитку великих подій людством принаймі Франції, що багата на них, ми не знайдемо...

Тут можна дослідити розвиток мистецтва і його боротьбу за форму — реалістів з романтиками, ренесанс свого часу в усій своїй величчї форми.

Відчуєте різні школи: французьку з класичним її представником — Делякруа й іспанську з Мурільо, й голандську з Рембрандтом, фламандську з Рубенсом та ранішими італійськими з Мікель-Анжело й Тіціаном.

Правда, красу Венери Мілоської ми можемо побачити й на лихтаревих венерчастих фігурах паризької опери... — що тхне льохом всередині.

Проте, техніці, формі — тут є де повчитися. Лувр є неоцінимою оселею для дослідників минулих культур різних народів, стародавніх часів і епох, зразковою лабораторією техніки й вивчення стилів — для метців, особливо малярів (всіх гатунків) і гарною насолодою поціхань тих, про кого йшли розмови в цілюрні...

Шустрый хлопчисько підмайстра розважав розмовами кучеряву дівчину.

— Ех, у мене приятель, так той монархіст — фашист...

— А ви? лагідно питає пацієнтка.

— Я — ні, я не співчуваю їм. Хоча, я не маю нічого проти королів... Хай собі йде на царство. Поганий буде, — чик голову — й нема... Занятно!..

Великі майстри й тут спродавали свої талани тим, хто був цілі віки гнобителями мас.

Ну, занятно, ну чудесно, ну прекрасно, ну солодко!

Але хіба красаота тільки для того існує?

А особливо, коли вона відбиває ще певний клас, певні шари, що були й є паразитами людства...

Візьмемо обкладенку, малюнок ілюстрованого журналу Парижу, це щоб побачити ту красоту... А то-ж творять учні великих майстрів, академики світової академії.

Лувр оминув епохи великих подій Франції, Лувр — зберіг в собі культуру, що збирали Наполеони, Медічі. Лувр не визнає Маратів, ні навіть Робесп'єра, як не визнають їх володарі, вчені та знавці культури сучасної бріяновської Франції.

Годі, бо почувасться, як наших местців починає карьожити, шокірувати така некультурність.

Ей — га! А воно так!

Роден — революціонер форми і, дехто каже, змісту в скульптурі. Він, мовляв, був в загоні в буржуазії і щоби залишити людству пам'ять про свою „революційну“ школу — „купив“ палац, та й лишив після смерті Франції, як свій музей (так-то зневажала його буржуазія, що він зміг купити палац і йи залишити свій музей...).

Чудасія. Революція в мистецтві й Роден!

Дев'яносто відсотків творів Родена є еротичні комбінації в скульптурі.

Дійсно, до його ще ніхто не наважувався так майстерно двома-трьома мазками давати думку, символ і зміст пиматочку мармуру, гіпсу, камню.

Але прогляньте Лувровські, Рубенсові та Дрезденські красоти — перенесіть їх в імпресіоністичну форму в скульптурі — і вам твори Родена.

Прекрасні, краса роботи, величність талану, сміливість думки. Але хіба цю красу, сміливість думки (що інші ховали) та величність

талану виявляється лише в формах еротичних комбінацій та прийомів фізичної насолоди...

„Мислитель“, „Башта праці“, — краса задуму.

Величність! Одначе ця невиразна велич не повинна вже надто пережияти келих діферамбів у бік класової революційности.

Перед творцем було надто багато історичних і научних матеріалів класової революційности, щоби спинитися на башті й мислителі. Хай пробачать мої колеги в моім гріху непереборщення того що є. Цим не малось на думці зменшити велич великого майстра революціонера в скульптурі.

Його школа повинна викувати нові шерехи наших класових революційних скульптурів.

І вони вже є.

Париж, як і вся Франція — край несподіванок, диковин і експансивности. Ці несподіванки мають глибоку історичну основу, але яку мало хто перспективно обосновує.

Будували Лувр — вийшов врешті музей; будували ейфелеву башту для прикраси виставки — вийшла світова радіо-башта, королем сікли голови, а в честь імператорів будували гробниці, а Робесп'єрам, Маратам — навіть де в музеї не залишили якої будь пам'ятки. Чомусь Дантону поставили пам'ятник... Будовано каземати, а врешті вийшло міністерство фінансів...

Історія Терів плете побрехеньки, що комунари були дикуни.

А підчас паризької комуні — комунари знаменитої „Нотр-Дам“ красу архітектурної і орнаментної умілости перетворили в „Музей Розуму“. А культуртрегери Франції потім віддали його для спекулятивної експлоатації манахам.

Сьогодні Бріяни є провідники пролетаріату, а завтра дивись вони вже мають на грудях королівський герб...

Найцікавіше це те, що в часи імперіалістичної війни прихильниками комуністів були навіть сановники. Звичайно, зараз вони разом з Клемансами та Пенлевами...

На Жак-Каямо вузенькій вуличці кварталу романтичного Парижу „епохи Дюма“ примістилася редакція і все видавництво „Клярте“... Щоби дати повітря цьому тісному, старовиною будованому району, щоби дати простір світлу й повітрю в нім... де скупчилася сила різних ател'є, підприємств — почали руйнувати деякі будинки, й вікна Клярте дивляться до величезної стіни — на якій ще залишилися сліди східців, крокв, залізних притолоків од зруйнованих сусідніх будівель... Ця стіна вся облплена всяким брудом, старими вже заплітими афішами, пилякою, що дощем перетворена в зашкарупулу грязюку...

Краєвид з вікна Клярте чудесний...

Цей краєвид люблять кляртевці.

— „Це алегорія, задумливо з добродушною усмішкою пояснює Морис... Як ота стіна — так і наше французьке суспільство... Тільки-но почнеш чистити його... Доки зчистиш низ стіни од бруду й перейдеш до середнього або верхнього шару бруду аж дивись знизу знову поналіплювано, понабруджено такого, що хоч знову починай знизу, не кінчаючи гори...“

На розі є таверна Жак-Каямо. Власне вона без назви — тому її і прозивають по назві вулиці...

Ми там цілими днями просиджували з товаришами, бо вона якраз з боку видавництва редакції.

Цілими днями од ранку до вечора там мовчазно, як скелі, просиджувало двоє апашевого вигляду суб'єктів... Один з них первісно іспанського вигляду з лопатчастою чорною борідкою, мов скам'янілими очима пронизував кісточки, в які безперестанку грали вони один проти другого.

— Хто вони є?

— Це постійні партнери в кістки.

— Невже вони тим і живуть, що ото обігрують один другого?

— Хто його зна. Тільки це безперервні гості таверни. Але бояться їх нічого. Бачите наші розмови на них зовсім не впливають... Та і взагалі тут не диковина чути самі різноманітні розмови... Ви-ж знаєте, що у Франції про все можна балакати, абсолютно про все... Тільки не робити, про те що балакаєш.

В цьому всі хитрощі демократії. А про тих граків. Хай вони тисячу раз будуть шпиками, жадної біди вони не принесуть...

„Демократизм“ балачок і писанини тут до того звівся, що на його не звертають жадної уваги.

Нічого не буде дивного, коли завтра в яким будь часописі (а їх півтисячі, тому мусять конкурувати в сенсаціях) з'явиться замітка, що міністр украв півміністерства. — Думаєте це зробить яке вражіння... Нічого подібного.

Взагалі, для Парижа і Франції нема „вражін“, бо вся вона є цілковиті вражіння...

Це цілковита оперета, якій ніхто не вірить, що воно є чи було, але цікава з боку задоволення (хоча Фрейд і відкидає по своїм науковим дослідям і ставить це по-за принцип приемности).

В парламенті наробив шуму депутат соціаліст Спінас (час-од-часу для веселости буржуазія випускає їх з інситуаціями). Він такого наговорив про Радянські республіки з „цифрами й документами“ в руках, що коли-б ми не місяць тому прибули ми, що звикли вірити своїм газетам і то найвно могли-б повірити його брехням (як-же француз не повірить).

По запрошенню однієї з газет довелося давати нам інтерв'ю з приводу цього.

Там спростовувалося нами всі ці нісенітниці і в різкій формі нападалося на інситуатора, як на провокацію і т. п.

Правда газета дещо переплутала й ще більше підкреслила провокацію депутата.

Ми сподівалися що за таке можуть вислати.

Як-же нападати якимся мандрівникам на депутата і майже прозивати провокатором?

За переплутаність деяких даних нашого інтерв'ю (що тичилося головним чином упушення деяких фактів по національному впитанню й розвитку культур то-що) ми напали на редакцію.

Але редакція нас заспокоїла:

— Не турбуйтеся — це не має значіння. Головне щоби сказати,

що виступ депутата була брехня й провокація, а що до подробиць, то це не грає ролі. Тут звикли подробицям не надавати значіння.

В одному часописі було вміщено портрет Сталіна, під яким підписано, що то Томський, при чому дано йому такий титул, що не існує в СРСР.

— Ну, чого ви дивуєтеся, ображався наш приятель француз... Тут під портретом Пуанкаре підписують що Макдональд, або під Бріаном, що то Спінас—і на це ніхто не звертає уваги... головне щоби портрет був, а що там під ним написано, жадного значіння не має...

Після цього хіба дивним буде, що ви попадаєте на площу Біржі й чуєте крики божевільних...

Спочатку вам здається що тут десь хтось помер і сила народу ридає, а деякі не вигласом скиглять... та поруч ніби йде весілля й п'яна орава горланила різноголосі тости... Все це зміщується в якусь вар'ятську кокофонію і вам стає не по собі... Але прийшовши до пам'яті ви чуєте, що гам цей несеться з величного палацу— Біржі. У вас одлягає од серця і ви простуєте до цього будинку.

Мов рої комах купами, отарами здичавілих чорних баранів— лізуть люди один на другого—через голови, по-під ногами... вигукуючи і простягаючи до середини купи руки...

Розіп'яті візирки, розхристані сорочки, розметені комірці і злізли на спину краватки— все це мечеться, шибарщить, пролазить, штовхає, борюкається, а спітнілі розпатлані й лисі голови мотаються мов манекени... Пекло!— Дантовське пекло сьомої стадії пригадується у всій своїй красі...

Це ті, хто заповняє реву, бари, танцюльки, джаз-бандовські льокалі, парламенти, елегантні салони, шикарні нічні кабаре... Але там вони краса кравецьких мод Парижу, з обличчями, руками, рухами, інститутів краси— і виразами— повних чемности, елегантности...

Це тут вони божевільні... Бо йде розпродаж акцій, спекуляція на неіснуючі (Грозненські) копальні, Гельферихсадевські заводи... Це тут йде розпродаж самовизначення Китаю з його прісками. Це тут регулюється (європейський) ринок світових колоній... Це тут заправляють життям людства, це тут керують парламентом вільної Франції...

Але не пошкодуйте часом і загляньте до парламенту.

Картина біржі стане перед вами в повнім вигляді лише з тою різницею, що тут не пишуть крейдою на дошці і цифри не вискакують в електричних рамах, що цифри фігурували там, а тут безперервна балаканина лайка й опереточне змагання...

Чорні візитки, що заповняють осліпці— ніколи не бувають спокійні, їх володарі, по звичці біржі, комусь погрожують кулаками, на когось божевільно кричать, хтось з кимось схопитися за петельки... Ціла зграя центральних „курток“ кинулися до невеличкої купи блуз і, обліпивши їх мов віялами, махають руками, топчуть ногами; фраки, візитки, метушаться поміж осліпцями, зграйками наскакують на председателя, на безжурного юнака в блузі, що стоїть за кафедрою, заклавши руки в кешеню й іронічно усміхається вниз до фрачної

зграї... А там зверху бочоночок у сурдуті з гарбузиком на плечах, підвівшись над промовцем, махає руками, калатає дзвоником, дмухає до свого гарбузика хусткою, верещить, падає в крісло, знову підводиться, мотає руками, гукає... А в залі гармидер, гам і шумовиння чорних чмелів, жуків...

Це вирішується вже два тижні справа, чи висилати до папи представника від Франції чи Ельзас-Лотарингії.

Як бачите страшенно важна справа...

Мусить-же вибалакатися орава.

Наївно якимось запитали добродушного робітника, чому-то ваших депутатів так мало в парламенті, адже вас така сила.

Він усміхнувся й відповів запитом:

— Були там? Бачили? — Ми люди діла. Багато не хочемо поси- лати. Так для орієнтації пару, другу... Там місце чорнополим... Хай ще трошки попустують... Ми собі щось инше утворимо, ніж парламентську оперетку...

Підвелася з землі чудесного парку залізна рупа Ейфеля й зі сціпленою в кулаці дулею простяглась до неба.

Дивний, Величезний Париж Ейфеля. Мов сажні зложені бере- зових дров зчунавав будівлями по-над Сеною, по-між парків, садків.

Ось звідци на весь світ можна кидати червоні проміння...

Як не знав Ейфель, що з його витвору вийде така чудесна радіо-башта, так певне не знає біржа, що гадають робітники Парижу дивлячись на цей витвір, що збудований їх руками.

Лише штука вийде з неї...

Лише ночні тіні на фоні блакитно-рожевих проміннів ласкавої електрики, що красою уквітчали Париж, знають це...

Ілля Еренбург каже, що він ненавидить всяку релігію. А по- скільки комунізм є теж релігія, він не може вклонитися йому. А от Рапапорт дивиться зовсім инакше. А зимовий випуск ленінської школи Монмартського району так ті зовсім по-Ленінські мають на це свої міркування.

От французький громадянин Х. Так той иншої думки. Колись до війни він був в „СПБ“. Там у приятеля залишив чемодана з білиз- ною і костюмом. Війна і т. п. не дали можливості забрати йому добро своє. Тепер він іде до Союзного Консула й вимагає переслати йому речі...

А „О-во боргів з Росії“ назбиравши од торгових домів Рябу- шинських і К^о розписок про видачу суд під фабрики, копальні й инше майно (по засвідченню двох осіб) в часи французько-врангі- лівського наступу ці розписки певне пред'явить СРСР для виплати.

Тільки деякі з цих громадян вночі (особливо коли дощить) хутенько присвічують лихтарика біля дверей консульства де напис:

Взагалі Париж — краса. Він навіть далеко кращий як на фотографічних знімках, — контра правилам фото-фіксації.

Шкода що тут не було: „А сосни гудуть, гудуть... Принаймні потім-би тільки ще більше зрозумів красу лиманських полювань та наших автобусів.

Сказано більш про Германію, ніж про Францію. А треба було навпаки. Це пояснюється або тим, що завше на початку у всяку річ вкладається більш енергії ніж в кінці; а може й тому, що Франція потребує окремого досліду, оскільки тут тільки почасті захоплено Париж, або вона не має за що зачепитися...

Отже, хай читач вибачить, що тут не розповідано про засідання комгуртка та виключення з членів песиміста; про водопровод і вино та про Гавр і більшовизацію; про бульвари й кар'єри професорів мистецтва; про один постамент і нову архітектуру; про дадаїзм у французькій літературі та журнал „Ерос“, про улюблений стиль нових художників та автомобільні гонки; про молодого депутата-комуніста Доріо та втічку до Парижу польських громадян роду Радзивил, про колишній кордильєрський і Якобинський клуб та улюблене вікно Анатолія Франса, про Е. Золя та американські банки в Парижі; про фоксдрот та лисицю з „Chambre des députés“; про величезні кінозали рандеву та як робітники навчили ленінізму одного професора марксиста; про те, як французький робітник дістав м'ясного кулішу, квиток на танцюльку та про Юманіте, газету французького пролетарія, про влісейський палац та флій-фляп; про дипломатів і огородинство; про радянського дослідувача професора профілактики, що ніяк не міг добути візи на в'їзд до Франції та про сановників — поетів, про заробітну платню, профспілки та юнаків піонерів... Вибачте вже що омину тут і метрополітен та Ромен Ролана й газові баки...

Про все це можна домислитися й так, взявши установку загального тону французьких нарисів...

Поспоривши трохи з бельгійським консулом на тему „шпилечні уколи в залізо-бетонну гору“ — гайда через „визволений“ Ельзас на Страсбург...